

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
PEYZAJ MİMARLIĞI ANABİLİM DALI

AĞRI - DOĞUBAYAZIT İSHAK PAŞA SARAYININ
ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Ali KORKUT

Yönetici: Doç. Dr. M. İlgar KIRZIOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

T.C. İZMİR İKTİSADİ VE BİLİMSEL ARAŞTIRMA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE BİLİMSEL ARAŞTIRMA ÜNİVERSİTESİ
OKUMANTASYON MERKEZİ

58540

ÖZET

Geçmişin tanıklığını yapan, her geçen gün bir miktar daha yitirdiğimiz yerine yenisini asla koyamayacağımız tarihi eserlerimizin korunması ve gelecek nesillere aktarılması sadece restorasyon faaliyetleri yapmakla mümkün değildir. Günümüzde önemini her geçen gün bir kat daha fazla hissettiğimiz kültür anıtlarının korunması, çevre düzenleme projelerinin yapılarak canlı yaşamlan bir çevre oluşturulmasıyla mümkün olacaktır. Eski eserlerin, ulusal sanatın ve doğal güzelliklerin korunması, geliştirilmesi olgusu büyük bir kamuoyu ve iyi bir hukuk düzeni oluşturularak mümkün olabilir.

Doğubayazıt'a 7 km mesafede bulunan İshak Paşa Sarayı, mimari ve sanat tarihi açısından doğudaki en önemli eserlerimizden birisidir. Bu eserin iyi bir şekilde korunabilmesi ve gelecek nesillere aktarılabilmesi tarihi bir sorumluluktur. Bu sorumluluk duygusu içerisinde kültür hazinelerimize gerekli ihtimamın gösterilmesi, medya grubu ve yerel yönetimlerin etkin çalışmalarıyla, büyük halk kitlelerinin konuya duyarlı hale getirilmesinin sağlanmasıyla yapılacak çevre düzenleme projelerinin insanların rekreatif ihtiyaçlarının karşılanmasına, eserin canlı bir materyal haline dönüştürülmesine ve bölge turizminin gelişmesine büyük katkıda bulunacaktır.

SUMMARY

Protection and transmission to next generation of our historical monuments which are witnessing of past, losing day by day and couldn't be replacing to new one is not possible by only restoration.

Protection of culture monuments which we feeling its importance excessively day by day will be possible projecting their environment arrangement and forming a living environment case of protection and improving of historical monuments, national art and natural beauties can be possible by a big public opinion and forming a good law order.

İshak Paşa Palace which has 7 km distance from Doğubayazıt is one of the our most important historical monuments in the East from the point of view architectural and art. Protection and transmission to next generation of this monument is an historical responsibility. In this responsibility, feeling it must be provide to bring the big people mass more sensitivity in this subject by local management and press. That projecting environment arrangements, will contribute the development of tourism region transforming of monument to a living material and covering of peoples recreative necessities.

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım esnasında büyük desteğini gördüğüm tez yöneticim Sayın Doç. Dr. Ilgar KIRZIOĞLU' na, her türlü bilgi ve deneyimlerini esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ'a, sanat tarihi konusunda bilgilerinden faydalandığım Sayın Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU'ya, bana bu imkanı sağlayan büyük özverisiyle destek olan Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdüresi Sayın Fatma MERGAN'a, Atatürk Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü elemanlarına ve manevi desteğini esirgemeyen eşim Özlem KORKUT'a teşekkürü borç bilirim.

Ali KORKUT

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	i
SUMMARY	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
1.GİRİŞ	1
1.1.Tarihi Eser ve Çevre Korumada Kavram ve Tanımlar.....	6
1.2.Tarihi Eser ve Çevre Korumada Yasalar.....	11
1.3.Peyzaj Düzenlemesinin Tarihi Gelişimi.....	12
1.3.1.Türklerde Peyzaj Düzenleme Anlayışı.....	23
1.3.2.Günümüzde Peyzaj Düzenleme Anlayışı.....	27
1.4.Saray Bahçelerinin Koruma ve Kullanımları İle Kültür, Sanat ve Turizme Katkıları.....	35
1.4.1.Sarayların Koruma ve Kullanımları.....	35
1.4.2.Tarihi Bahçelerin Koruma ve Kullanımları.....	36
1.4.3.Saray ve Bahçelerin Kültür, Sanat ve Turizme Katkıları.....	39
2.MATERYAL VE YÖNTEM	41
2.1.Materyal.....	41
2.2.Yöntem.....	41

3.ARAŞTIRMA ALANINA İLİŞKİN VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	43
3.1.İshakpaşa Sarayının Tarihçesi.....	43
3.2.Araştırma Alanına İlişkin Doğal ve Kültürel Veriler.....	45
3.2.1.Alanın Tanımı.....	45
3.2.2.Topoğrafik Yapısı.....	52
3.2.3.Ekolojik Veriler.....	54
3.2.3.1.İklim.....	54
3.2.3.2.Bitki Örtüsü.....	57
3.2.3.3.Toprak ve Su İlişkileri.....	58
3.2.4.Sosyo-Kültürel Durum.....	59
3.2.5.Ulaşım.....	60
3.2.6.Turizm.....	60
4.İSHAKPAŞA SARAYINDA YAPILAN RESTORASYON ÇALIŞMALARI.....	61
5.İSHAKPAŞA SARAYININ ÇEVRE DÜZENLEME İLKELERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	62
5.1.Tarihi Doku.....	70
5.2.Görsel Analizler.....	71
5.3.Doğal ve Kültürel Veriler.....	71
5.4.Öneri Peyzaj Projesinin Tasarımında Kullanılan Bitkiler.....	71
6.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	74
KAYNAKLAR.....	vi
EKLER	

1.GİRİŞ

Tarihi değeri olan park ve bahçelerin kültür anıtları, günümüzde ise içinde yaşanılan, kullanılan ve beğeni ile incelenen bir ortam olmaları gibi çok yönlü anlamlı ve etkili işlevleri vardır. Tarihi park ve bahçeleri, dün-bugün ve yarın arasında ilişki kuran; yaşayan, biyolojik temele dayalı Canlı Kültür Anıtları olarak tanımlayabiliriz.

Tarihi park ve bahçeler konusunda dünyaca ünlü Belçikalı uzman Prof. Rene Pechere tarafından sosyolojik çevre gelişiminin estetik biçimlendirilişi olarak tanımlanan park ve bahçeler, zaman süreci içinde aynen yapılar gibi anıtsal bir değer kazanmakta, bu nedenle bir ülkenin tarihi kültür peyzajı ve mirasının bir parçası olmaktadır.

Bu anıtlar, bitkisel ve mimari elemanların ayrı bir birleşik tasarımlarında oluşan işlevsel ve estetik yönden kompleks bir özelliğe sahiptirler. Ayrıca, geçmişe ilişkin dış mekan yaşantı anlayışlarını biçimsel olarak belirtmeleri ve günümüze aktarmaları durumu, bahçe ve parklara belgesel bir nitelik kazandırmaktadır.

Saraylarımız ile park ve bahçelerini bir bütün halinde, uzun bir zaman sürecindeki tüm evrelerin izlerini, geçmişin doğal ve kültürel varlıklarını günümüze getiren ve yarına iletecek belgesel miraslar olarak korumak ve değerlendirmek gerekir.

Ülkemizin kültür mirası içinde büyük bir öneme sahip olan koruma ve kullanıma alınmaları sırasında, dönemin biçimsel izlerini özgün olarak taşımasa bile park ve bahçelerin de Saraylarımızla bir bütün halinde mütalaa edinmesi tasarım yönünden özgünlüğü ile bitki materyali ve sanatsal, yapısal elemanların güvence altına alınmaları, sürekli bir koruma-bakım-onarım ve bilinçli bir kullanım politikası ile mümkün olabilir (Öztañ ve Yazgan, 1985).

Günümüzde insanoğlu hızlı teknolojik değişimlere ayak uydurma savağını verirken, doğaya ve doğadaki tarihi eserlere gereken ilgiyi gösterememektedir. Bu durum, gün geçtikçe insanların çevresine verdiği zararın artmasına ve çevredeki doğal güzelliklerin kaybolmasına neden olmaktadır.

Canlılarda olduğu gibi, cansız yapıtlar da zamanla yıpranıp ortadan kalkmaktadır. Geçmişin kanıtları arasında bulunup halen bozulmadan günümüze kadar gelen eserleri tanıyarak, diğer eserlerden ayırt etmek gerekir. Tarihi özelliği olan bu

eserleri tanıyıp ayırt etmek, diğer ülkelere de tanıtmak ve bu eserlerin bozulmasını önlemek, bunlara sahip çıkmakla ve korumakla mümkündür. Geçmişini yeniden yaşamak kadar, geçmişini tamamıyla silip atmaya çalışmak, tarihimize ve kendi benliğimize karşı yapılan uygunsuz bir davranıştır. Ülkeler, ulusal çevrelerini oluşturan kültürel ve doğal varlıklarının korunması için gereken önemi vermekte ve yoğun çaba sarf etmektedirler. Tarihi eserler de, bir toplumun kuşaklar arasında devamlılığını sağlayan birer bilgi hazinesidir. Bu eserler arasında hala yaşamakta olanları tanımak, bilmek ve onları geliştirmek, bizden sonra kuşaklara karşı vazgeçilmez tarihi bir sorumluluktur (Erder, 1971).

Güçlü'nün (1988) belirttiği gibi, " Tarihi park ve bahçeler dün-bugün ve yarın arasında ilişki kuran, yaşayan canlı kültür anıtlarıdır". Araştırmacılara göre tarihi park ve bahçeler de, yapılar gibi zaman içinde anıtsal bir değer kazanmakta, bir ülkenin tarihi kültür peyzajı ve mirasının bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anıtlar bitkisel ve mimari elemanlardan oluşan işlevsel ve estetik yönden karmaşık bir özelliğe sahiptir. Ayrıca bu bahçeler geçmişteki dış mekan yaşantısını da günümüze aktarmaları ile bölgesel bir nitelik kazanmaktadır.

Milli saraylarımızı çevreleyen bahçeler, geçmişe ait bir belge olarak büyük önem taşımaktadırlar. Sarayların çevreleri ile bir bütün olarak ele alınarak ait oldukları devirlerin toplumsal özelliklerini taşıyacak şekilde düzenlenmesi yapılmalıdır (Çelem ve Perçin, 1985).

Tarihi çevrenin korunması ve aslına uygun olarak yeniden düzenlenmesi yanında eserlere sahip çıkılması önde gelen ilkelerdir. Çevre düzenlenmesinde günümüz toplumunu oluşturan insan varlığının birikimleri ve buna bağlı olarak toplumun geleceği dikkatle izlenmelidir. Gereken kültür ortamının oluşturulması, öncelikle planlanmalıdır.

Akdoğan (1969), toplumların her döneminde yeşil alanlara gerek duyulduğunu belirterek, tarihi eserlerin korunma zorunluluğu kadar bu eserlerin çevrelerinin de yeniden aslına uygun olarak düzenlenmesi gerekliliğini bildirmektedir.

Tarihi eser çevrelerinin korunmasında, yeniden düzenlenmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında toplumun sağduyusu yanında birtakım yasalarla garanti altına alınmalıdır. Eski yapıların, ulusal sanatın ve doğal güzelliklerin korunması, geliştirilmesi olgusu, özellikle batı ülkelerinde çok önce başlatılmış ve bu yönde büyük bir kamuoyu ile hukuk düzeni yaratılmıştır. Son yıllarda da geçmişten günümüze kalan, yaşayan materyal ile oluşmuş yapay peyzajların konumlandığı tarihi bahçelere olan ilgi, uzmanlar ve gittikçe artan sayıda ve halk arasında da benimsenmeğe başlamıştır (Memlük ve Arslan, 1985).

Tarihi bahçelerde göze çarpan en belirgin özellik, tarihi yaşamaktır. Karl Hauszer: "Korunmuş sanat çalışmaları ile çevrelenmiş bir ortamda dinlenmek, yalnızca temiz hava teneffüs etmek değil, aynı zamanda bilinçsizce kültür absorbe etmek olduğunu belirtmektedir."

Ulusal sanat yönünden en seçkin örnekleri oluşturan Saraylarımızın bir bütün olarak (yapı-çevre) korunması ve geliştirilmesi için öncelikle bu tür yapılar ve çevreleri için geçerli olan yabancı ülkelerdeki değişik koruma ve geliştirme örneklerinin incelenmesinde ve değerlendirilmesinde büyük yarar vardır. Bu amaca yönelik olarak birçok ülkede yasalar çıkarılmış ve yavaş yavaş bu uğraşı tüm insanlığın ortak çalışmaları haline dönüştürülmüştür. 1964 yılında kabul edilen Venedik tüzüğü'nün bir maddesinde; anıtın korunması, ölçeği dışına taşmamak şartıyla çevresindeki bakımını içine alması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu konuda geleneksel ortamların aynen bırakılıp kitle ve renk ilişkilerini değiştirecek hiç bir çalışmaya gidilmemesi benimsenmiştir (Erder, 1975).

Ülkemizde de son yıllarda bu konuda Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası, Milli Parklar Yasası ve Çevre Yasası kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Tarihi eserleri koruma ve yeniden düzenleme için yapılan yasalar ve oluşturulan kurumlar, tarihi çevreleri halkın kültürüne hizmet eden eserler olarak ele almakta ve bu mirasın tüm insanlığa ait olduğunu savunmaktadır. Bu amaçla ülkelerde kampanyalar başlatılmakta ve tarihi eserlere sahip çıkmanın yolları üzerinde çalışmalar yoğunlaşmaktadır.

Altan'a (1986) göre, çevre koruma, bir ülkenin ekonomik koşullarına ve halkının bu konudaki kültürüyle yakından ilgilidir. Bu nedenle araştırmacı tarihi eserleri çevreleri ile doğal ve kültürel değerleri ile birlikte ele alınmasını savunmaktadır.

Korunacak alanlarla yapılacak düzenlemelerde eserlerin tarihi çevresiyle birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel yapısıyla da uyum içerisinde olmasını, eski ve yeni kentlerin yanyana yaşanabilir bir şekilde korunmasını önermektedir (Graudo, 1985).

Genellikle saray bahçelerimizde yapılaşlarından günümüze kadar teknik elemanın, işçinin ve yöneticinin istekleri doğrultusunda gelişigüzel yerlere dikilen ağaçların, peyzaj bütünlüğünü sağlamadığı gibi, tarihi sitilini de bozduğu görülmektedir. Bu nedenle tarihi bahçelerde yapılacak restorasyon çalışmalarında planlama-uygulama koordinasyonunun sağlanarak birlikte yürütülmesi, bahçelerin birer vaziyet planı yaptırılması ve bunların mevcut bitki türleri de gözönüne alınarak, ana projenin hazırlanması gerekmektedir (Yıldızcı, 1985).

Soy (1985), kültür varlıklarının korunma ve değerlendirilmesi hususunda yapılan çalışmalarda, en büyük eksikliğin, plansızlık ve koordinasyonsuzluk olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmacı kısa ve uzun vadeli herhangi bir plan ve programın bulunmayışı, uygulamaların öncelik sıralaması yapılmadan gelişigüzel yürütülmesi, kültür varlıklarımıza istediğimiz şekilde sahip çıkmamızı engellediğini bildirmektedir.

Tarihi eserlerin düzenlenmesi konusunda son zamanlarda birçok ülkelerde çalışmalar yapılmakta ve bu mirasa sahip çıkmanın yolları aranmaktadır. Bu amaca yönelik olarak Yunanistan'daki Apollon Tapınağı'nın çevresi, aslına uygun bir şekilde onarılmış, eserin tanıtılması ve öneminin anlaşılmasına yardımcı olması amacıyla kaynak birimi oluşturularak fonksiyonel olarak kullanıma açılmıştır (Moggridge, 1982).

Almanya'da küçük bir ada şehri olan Saarbrücken'in merkezinde yer alan Die Hafensel Sarayı, savaş sırasında tahrip edilmiştir. XVIII. yüzyılın sonuna kadar dokunulmayan ve olduğu gibi bırakılan alanda herhangi bir restorasyon çalışması yapılmamıştır. Sonunda alanın korunması gerekliliği, çalışmaları yoğunlaşınca tarihi alan çevresi temizlenmiş ve uygun yol sirkülasyonu yapılarak ziyaretçilerin hizmetine girmiştir (Latz, 1987).

Almanya'da bir ortaçağ kasabası olan Xanten, Rhine, Ruhr vadisine 100 km. kadar

uzanmaktadır. Precht'e (1987) göre, bu alanda yapılan kazı çalışmaları, 1969 yılında tamamlanmıştır. Xanten şehrinin sınırları ile kasabaya giriş ve çıkışlar belirlenerek yol ağaçlaması yapılmıştır.

Sözen'de (1985), Hacı Bektaş Veli Külliyesinde çevre düzenlenmesi açısından bir araştırma yapmış ve eserin çevre düzenlemesinin öneri projesinde yapıldığı dönemin özüne uygun formlar ve güncel kullanımlarını belirlemiş ve ayrıca külliye çevresinin yaşanan bir mekan haline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Arkeolojik ve ekolojik özellikteki Haitbau, Alplerin kuzeyinde Avrupa'nın en önemli arkeolojik alanlarından biridir. Eski bir Wiking kasabası olan bu şehir, 9. yüzyılda ve 1066 yılında tamamen harabe haline dönüşmüştür. 1985 yılında bu tarihi eser korunmaya alınmıştır. Avrupa'lılar tarafından ziyaret edilen bu alanda, son dört yıl içerisinde yoğun çalışmalar yapılmaktadır (Riedel, 1987).

1963 yılında Avrupa'da tarihi bahçelerin kurulması ile ilgili bir kurum oluşturulmuş ve kısa adı DGGL. olarak belirlenmiştir. 1975 yılında etkili çalışmalarını sürdüren kuruluş, bir dizi seminer ve projeler hazırlamıştır. Bu kuruluş 1988 yılında Almanya'da Schleswing tarihi bahçesinin restorasyonu için yoğun çaba harcamıştır. Bu tarihi bahçenin korunması ve geliştirilmesi için gerekli finansman hükümet tarafından sağlanmıştır (Goecke, 1988).

Moggridge'de (1988), yaptığı çalışmada, Almanya'da bulunan Blenheim Parkı'nın orjinal planının bulunmadığı için bu alanı düzenlemenin zor olduğunu belirtmektedir. Bu alanı düzeltmek için tarihçilerden, ressamlardan ve eski dökümanlardan yararlanılarak alanın master planı oluşturulmuştur.

Ağrı ili Doğubayazıt ilçesinin 7km güneydoğusunda yer alan ve önemli tarihi eserlerimizden olan İshak Paşa Sarayı, zaman zaman Kültür Bakanlığı bünyesinde hizmet veren Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü tarafından restore edilmektedir. Kültürel mirasımız içerisinde yer alan Saray, çevresinin açık ve yeşil alanları ile doğal ve kültürel peyzaj özellikleri bütünleştiği zaman değer kazanır. Fakat şimdiye kadar bu önemli eserimizin peyzaj planlama projeleri yapılmadığından uygulama aşamasına geçilememiştir. Bu konuda ilgili Devlet teşekkülleri ve yerel yönetimlerin konuya

yeteri kadar ilgi göstermemeleri eser ve çevresini gerçek kimliğinden uzaklaştırmaktadır. Osmanlı bahçe düzenleme ilkeleri, yapıldığı dönemin özüne uygun formlar ve güncel kullanımları göz önünde tutularak, Saray ve çevresinin yaşanan bir mekan haline gelmesinin sağlanabilmesi için acilen çevre düzenleme projelerinin yapılarak hayatiyete geçirilmesini ülkemiz için bir zorunluluktur. Bu sorumluluk bilinci ile çevre düzenleme projesini yaparken kullanılacak materyalin, Saray ve çevresiyle uyum içerisinde olmasına ve Sarayın ana planlarının ortaya çıkarılmasına özen gösterilmelidir.

1.1.Tarihi Eser ve Çevre Korumada Kavram ve Tanımlar

a-) **Peyzaj:** Genel anlamda peyzaj denildiğinde “Bir yerin doğal görünüşü içinde yer alan kültürel ve doğal varlıkların tümü anlaşılır”, ya da diğer tanımıyla çevremizdeki çeşitli doğal ve kültürel elamanların herhangi bir bakış açısından kavranabilen görünümünün tümüdür (Yazgan, 1979).

b-) **Kültür:** Bir milletin manevi varlığını ve düşünce birliğini oluşturan fikir ve sanat mahsüllerinin, ananelerin bütününe denir. Bir başka tanımlamada ise; Bir toplulukta süre gelen gelenek, yaşayış, düşünce, sanat varlıklarının tümüne denir.

“Milli kültür” dediğimiz zaman bir ulus topluluğunun tinsel (manevi) özellik, duyuş, düşünüş birliğini belirtmiş olur.

c) **Doğal Peyzaj:** İnsan müdahalelerine maruz kalmamış, oluştuğu ilk günkü şeklini koruyan peyzajdır. Bir başka tanım ise insanın hiç ya da pek az değiştirdiği, kendi doğal düzenlerini koruyabilen alanların görünümüdür. Kültürel peyzaj ise; insanların doğayı çeşitli amaçlarla kullanmaları sonucu ortaya çıkan peyzaj biçimidir.

d) **Ekoloji:** Canlı ve cansız varlıkların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalına denir.

Canlı ve cansız varlıkların birbirleri ile olan ilişkilerinin doğal ortamda birbirlerine zarar vermeyecek biçimde kalması “ Ekolojik Denge” , diğer bir deyimle “Doğal Denge” olarak tanımlanır.

e) **Çevre:** Genel anlamda etraf, civar, kenarlardır. Toplum bilinci, tarihin ve yaşamın sürekliliği ve kültür kavramı açısından ele alındığında, çevre, bir insan doğa diyalektiği çerçevesinde hem etkilenen, hem de etkileyen olarak insan tarafından oluşturulan ya da değiştirilen doğal ve yapay her türlü etmenlerin tümü olarak tanımlanmaktadır. (Yazgan, 1986)

f) **Tarih:** Geçmişteki insan topluluklarının gerek kendi aralarında, gerekse komşuları ile olan siyasal, toplumsal ilişkilerini yer ve zaman göstererek anlatan bilimdir.

Tarihi Çevre: İnsanoğlunun bazı mesleklere can veren ayrı bir özelliği ise durmaksızın daha iyi, daha sağlıklı, daha uygun, daha güzel bir çevre oluşturmayı amaçlamasıdır. Bu sürekli amaca ne denli ulaşabildiği çevrenin herhangi bir zaman kesitindeki biçimsel görüntüsünün gözlenmesi ile kolayca tartışılmaktadır. Çünkü çevrenin ekonomik, toplumsal, teknolojik, vb. gibi kaynaklı özellikleri tarih perspektifi içinde bir ülkenin, ya da yörenin fiziksel görünümüne kırdı ve kentte belirli bir biçim, bir nitelik kazandırır. Böylece ortaya çıkan çevre görüntüsünün kentsel ya da kırsal nitelikte oluşuna, çeşitli ölçülerde daha başka türleştirmelerin yapılmasına, buna bağlı olarak farklı uzmanlık dallarının çalışma konularını oluşturmasına alışılmıştır. Bu alışılmış farklılaşma ortamında birleştiricilik görevini ise, ortaya çıkan uzmanlık dallarından herhangi biri değil, sözünü edegeldiğimiz tarih boyutu üstlenmektedir.

Çevrenin yadsınamayacak kadar belirgin tarihsel bir birikimi içerdiği ve dahası, bu birikimin geçmiş-günümüz-gelecek sürekliliğinde de bağlayıcı yeri olduğu unutulmamalıdır. Bu görüş bizi şuraya götürüyor ki koruma konusunda çalışanların vurguladıkları tarihi çevre, gerçekte özel bir çevre türünü değil, tarihi perspektif içinde oluşan ve oluşmasını sürdürecektir olan çevrenin bazı özelliklerinin ayrı bir önem ve öncelik kazandıklarını, korunmaları ve devamlılıklarını sağlayacak biçimde daha iyi, sağlıklı ve yararlı bir çevrenin oluşturulmasına katkıda bulunmaları gerektiğini belirtmektedir.

Aslında çevrenin sözü edilen değerleri ve özellikleri ile bunların bir araya gelerek

oluşturdukları bütünlük, sistematik analizi ve dökümü yapılabilecek olgulardır. Dolayısıyla tanımları ve isimlendirmeleri de yapılabilmelidir. Bu tür değerleri tarihi çevre diye kısaca isimlendirme gereği de bu nedenle duyulmuş olmalıdır (Yazgan, 1986).

Bir başka deyişle tarihi çevre; eski eserlerin, kentsel ve doğal çevreleriyle birlikte düşünülmesi gereği, bilimsel onarım ve çalışma ilişkileri arasında yer alır. Kendi başlarına anıt olmayan, fakat bir arada tarihi, geleneksel, görsel değerler taşıyan kasabaların, kentlerin, kendilerine özgü karakterlerini yaratan tüm öğelerin bir arada değerlendirilmesi, tarihi çevre ile tanımlanır.

g) **Koruma-Korunma:** Korumayı, çok kısa olarak, en iyi biçimde yararlanma olarak tanımlayabiliriz. Hızla yitirmekte olduğumuz ve yerine aynı değerde yenilerini koymakta başarılı olamadığımız kaynakların bakım ve korunması için çaba göstermekte geciktiğimiz açıktır. Doğal ve tarihi çevre açısından, daha fazla kayıplar vermeden, bugün yararlanabildiğimiz kaynakları gelecektekilere saklayabilmek için, önce bu değerlerin ne olduğunu saptamamız ve korunmaları konusunda bilinçli katkılarda bulunmamız gerekiyor.

Koruma: Korumayı bozabilecek ve yıkabilecek bir eşyanın veya maddenin bakım ve emniyete alınması, tahribine ve zarar görmesine mani olma olarak tanımlanabilir. Koruma, tehlikede olan ve muhafazasına çalışılan kültürel değerlerin topluca bilinmesi, algılanması ile koruma önceliklerinden haberdar ve uyanık olmak ve bu uyanıklığı yaymak işaretidir. Koruma, bilmek-anlamak- birleştirmek ve sonuç çıkarmak demektir. Kültürel varlıkların karşılaştıkları tehlikeyi anlamak, onların değerlerini ve önemini bu güne kadar getirmek, geçmişe ve ananevi bilgilere sahip olmak, kültürel varlıkların ve eski merkezlerin üzerinde muhafaza ettikleri sanat ve kültür değerlerinden tarih bilgisini çıkarma eğilimi, korumanın ve kültür varlıklarından gelen miras birikiminin, toplumun geniş kitlelerine aktarılması olayını getirecektir. Bilmek, anlamak, birleştirmek ve sonuç çıkarmada korumanın kimin için ve neyi korumak olduğu ve kültür temellerinde de çeşitli katkılarının bulunacağı göz önüne alınarak bir planlama yapılması gerekmektedir. Bu nedenle koruma-bilmek-programlamak çok terimliliğine geliriz. Programlama, sadece geçmişin muhafazası

değil, geleceğin de organizasyonu demektir (Yazgan, 1986).

Bunların dışında 21 Temmuz 1983 tarihinde çıkarılan 2863 no'lu Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda şu tanımlar yer almaktadır.

Koruma ve Korunma: Taşınmaz Kültür ve Tabiat varlıklarında muhafaza, bakım onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleridir.

Koruma Alanı: Taşınmaz Kültür ve Tabiat varlıklarının muhafazaları veya tarihi çevre içinde korunmalarında etkinlik taşıyan korunması zorunlu olan alanlardır

h) **Değerlendirme:** Kültür ve Tabiat varlıklarının teşhiri tanzimi ve bilimsel yöntemlerle tanıtılmasıdır(1983 tarihli 2863 no'lu T.C. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda bununla ilgili tanımlar yer almıştır).

1) **Sit:** Doğal ya da insan eliyle yapılmış, özel ve fiziksel niteliği olan ve bir bütün meydana getiren çevre parçasıdır (Hasol, 1975).

Arkeolojik sit: İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yeraltında, yerüstünde ve sualtındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı alanlardır.

Doğal sit: İlginç özellik ve güzelliklere sahip olan ve ender bulunan korunması gerekli alanlardır.

Kentsel sit: Kentsel ve yöresel nitelikleri, mimari ve sanat tarihi açısından gösterdikleri fiziksel özellikleri ve bu özellikleriyle oluşan çevrenin dönemin sosyo ekonomik, sosyo kültürel yapılanmasını, yaşam biçimini yansıtarak bir arada bulunduran ve bu açılardan doku bütünlüğü gösteren alanlardır.

Tarihi sit: Milli tarihimiz ve askeri harp tarihi açısından önemli tarihi olayların cereyan ettiği ve doğal yapıyla birlikte korunması gerekli alanlardır (T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararları, 1996).

j) **Eski eser:** Tarihten önceki devirlere, tarihi devirlere ait olup, bilim, kültür, din veya güzel sanatlarla ilgili bulunan, yer üstünde, yer altında veya su içindeki bütün yapılara, taşınır ve taşınmaz mallara ve aynı nitelikteki her türlü belgeye denir.

k) **Anıt:** Önemli tarihi olaylara sahne olan veya arkeoloji, tarih, sanat bakımından bir önemi ve özelliği bulunan, korunması ve değerlendirilmesi gerekli her türlü taşınmaz mimari eserlere ve aynı nitelikteki heykellere denir.

l) **Külliyeye:** Mimarileri, üniteleri ve çevrelere katkıları bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gerekli görülen, ayrı veya bir arada olan yapı guruplarına denir (25 Nisan 1973 tarihli 1710 no'lu Eski Eserler Kanunu).

m) **Restorasyon:** Restorasyon tarihi çevre korumadaki çalışmaların önemi bir bölümünü oluşturur. Bir yapıyı restore etmek demek onu korumak, onarmak veya yeniden yapmak değil, belirli bir zamanda hiç varolmadığı şekliyle, tam bitmiş bir yapı haline getirmek demektir (Erder, 1975).

n) **Kültürel miras:** Tarih boyunca toplumda ortaya çıkarılan ve gelecek kuşaklara iletilen bütün maddi ve manevi değerlerdir.

o) **Kültür varlıkları:** Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır.

ö) **Tabiat varlıkları:** Jeolojik devirlerle tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerlerdir.

p) **Çevre koruması:** Ekolojik dengenin korunması, havada, suda, toprakta kirlilik ve bozulmaların önlenmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan çalışmaların bütünüdür.

r) **Ekolojik denge:** İnsan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünüdür.

s) **Çevre kirliliği:** İnsanların her türlü faaliyetleri sonucu, havada, suda ve

toprakta meydana gelen olumsuz gelişmelerle ekolojik dengenin bozulması ve aynı faaliyetler sonucu ortaya çıkan koku, gürültü ve atıkların çevrede meydana getirdiği arzu edilmeyen sonuçlara denir (Yazgan, 1986).

1.2.Tarihi Eser ve Çevre Korumada Yasalar

Tarihi çevrenin korunması hususunda devlet bir takım yasalar ortaya koymuştur. 25-04-1973 tarih ve 1710 sayılı "Eski Eserler Kanunu" ile 18-06-1973 tarih ve 1731 sayılı "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve vazifelerine dair 02 Temmuz 1951 tarihli ve 5605 sayılı kanunlarda bazı eksik taraflar bulunarak bu yasalar yürürlükten kaldırılmıştır. Bunların yerine 21-07-1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını koruma Kanunu kabul edilip yürürlüğe girmiştir. Bu kanundaki amaç; korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımları belirlemek, yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir (Kanun no: 2863, Madde 1).

Bu kanun: korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hususları ve bunlarla ilgili gerçek ve tüzel kişilerin görev ve sorumluluklarını kapsamaktadır (Kanun no: 2863, Madde 2).

Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespiti yapılırken, kültür ve tabiat varlıklarının tarihsel, sanatsal, bölgesel ve diğer özellikleri dikkate alınır. Devletin imkanları göz önünde tutularak, örnek durumda olan ve ait olduğu devrin özelliklerini yansıtan yeteri kadar eser, korunması gerekli kültür varlığı olarak belirlenir (Kanun no: 2863, Madde 7).

Ayrıca 09-08-1983 tarihli ve 2873 sayılı "Milli Parklar Kanunu" ve 09-08-1983 tarih ve 2872 sayılı "Çevre Kanunu" yasal olarak kabul edilip yürürlüğe girmiştir.

Bu kanunlardaki amaç; bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi; kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak; bugünkü ve gelecek

kuşakların sağlık uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak önlemleri, ekonomik ve sosyal kalkınma esasları doğrultusunda düzenlemektir (Kanun no: 2872, Madde 1).

Tespit edilen bu esaslar çerçevesinde aşırı ve yanlış kullanım nedeni ile ülkenin temel ekolojik sistemlerinin dengesinin bozulması, hayvan ve bitki türlerinin nesillerinin tehlikeye düşürülmesi, doğal zenginliklerin bütünlüklerinin tahribi yasaktır (Kanun no: 2872, Madde 9).

Yurdumuzdaki milli ve milletlerarası düzeyde değerlere sahip milli park, tabiat parkı, tabiat anıtı ve tabiatı koruma alanlarının seçilmesinin, özellik ve karakterleri bozulmadan korunmasına, geliştirilmesine ve yönetilmesine ilişkin esasları düzenlemektir (Kanun no: 2873, Madde 1).

1.3.Peyzaj Düzenlemesinin Tarihi Gelişimi

Çağlar boyunca yeşil alanlar, insanların günlük hayatlarının monotonluğundan, sıkıntılarından kurtarıp, tabiata ait varlıklarla sıkı ilişki kurabilecekleri bir alan hüviyetinde olmuştur. İnsanların dünya hakkındaki idealleri, adeta yeşil alanlarda, parklarda, bahçelerde kristalleşmiştir. Bahçe sanatları diğer birçok güzel sanatlardan farklı olarak, ilk insanların toprak üzerine yerleşmeleri ve onu ekonomik faaliyetlerinin dışında da bir yaşama ortamı olarak düzenleme ihtiyacı duymalarıyla başlar. Peyzaj açısından güzellikler arz eden bahçeler, tarihin her dönemlerinde toplumun yaşama şartlarını, kültür ve refah seviyesini aksettiren, bunlar kadar önemli olan, her ülkenin iklim ve toprak özelliklerini ve bunların gösterilerini en belirgin şekilde ortaya koyan mekanlar olarak da önem kazanmışlardır. Bu bakımdan tabiat şartları ve toplumların yapılarındaki varyasyonlar, yeşil alan sanatına ruh ve biçimsel özelliklerinde pek çok farklılıklar kazandırmıştır. Bu farklılıklar çeşitli üslupların ortaya çıkmasını sağlamış, bunların bazıları ise moda olmuştur.

Tarihi gelişim içinde bu sanat dalı incelenecek olursa;

İlk Çağ Bahçe Sanatı

Mısır Bahçe Sanatı: Nil Nehri ve iklim şartlarından çok etkilenen Mısır bahçe sanatında yapılaşmalar, ahşabın az olması nedeniyle taş ve tuğladan yapılmıştır. Nil Nehri, bahçe sanatında ve Mısır'ın ekonomisinde önemli rol oynamıştır. Ülkenin ekonomik yönünün gelişmesi, zengin sınıfın şehir dışında villalar yaptırmasını sağlamıştır. Genellikle Nil'in uzağına yapılan bu villalara su temini nehirden açılan kanallarla sağlanmış, bu kanallardan bazıları küçük gemilerin geçebileceği kadar geniş ve derin olabilmektedir. Genellikle sulama amacıyla kullanılan "T" veya dikdörtgen formundaki su depoları, bahçenin dekoratif elemanları olan havuzlara dönüşmüştür. Mısır bahçelerindeki planlama genellikle formal ve simetrik bir düzene sahip olduğu kadar fonksiyonel oluşuyla da etkileyici bir kompozisyon üretmektedir. Gölge verici ağaçlar genellikle meyve türlerinden seçilmiş parlak ve saf renkler, en çok sevdikleri renkler olmuştur. Cenaze törenlerinin büyük kısmı bahçede geçtiği için bahçe sanatında din etkisi kendisini hissettirmiş, hayatın ebedi oluşuna inanmaları öldükten sonra ruhların yararına sunmak üzere mezar çevrelerini firavun inciri, hurma ve palmyelerle süslemişlerdir (Akdoğan.1974).

Eski İran Bahçe Sanatı: Pers dinine göre mezarın ve mabetlerin pek önem arz etmemesi neticesi mimariye tesir etmemiştir. Havuzlar planlamanın orta kısmını oluşturmuş, suya ve fiskiyeli havuzlara olan aşırı ilgi, İran bahçelerinin ortak özelliğini teşkil etmiştir. Topoğrafik olarak yüksek dağlık bölgelerin dışında genellikle kurak ve sıcak iklime sahip olan İran'da bahçe serin, gölgeli bir vaha gibi insanları etkilemiştir. Su tedariginde iklimin ortaya koyduğu güçlükler, İranlıları suyu uzak mesafelerden yeraltı kaynaklarıyla yüksek karlı dağlardan getirmeye zorlamıştır. Su iskan sahalarının yakınlarına gelince, açık kanallar halinde, geniş çapta gösterilere imkan verecek şekle sokulmuştur. Bütün İran hükümdarları saraylarını güzel bahçelerle süslemişlerdir. Hemen hepsinde tertibin formal oluşu ve birbirini kesen iki aksın bulunuşu İlk Çağ İran bahçesinin karakteristik özelliğidir (Akdoğan, 1974).

İranlıların inançlarına göre insanoğlu, kurak arazi ile çevrilmiş güzel ve verimli bir cennette doğmuştu. Böylece kurak ve sıcak İran steplerinde gölgeye, suya ve yeşile duyulan özlem, paradise denilen cennet bahçelerinin oluşumuna yol açmıştır (Tanrıverdi, 1975).

Mezopotamya Bahçe Sanatı: Van Gölü' nün Pers Körfezi' ne kadar uzanan, Dicle ve Fırat Nehirlerini içine alan bu geniş topraklarda Sümer, Asur ve Babil uygarlıkları yaşamasına rağmen mimari yapılarında genellikle tuğla ve kerpiç malzemeleri kullanmalarından dolayı, izlerin günümüze kadar gelmesini imkansızlaştırmıştır. Maddeye olan düşkünlükleri sanat yapılarında mabetlere değil, daha ziyade devlet reisi ve kral için saray inşasına ve sivil mimariye yönelmişlerdir. İlk Çağ uygarlıkları içerisinde en fazla ün kazanmış dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen Babil'in Asma Bahçeleridir. Bu bahçeler, 4-5 dekarlık bir sahayı kaplamakta, tiyatro anfisi gibi yükselmektedir. Büyük teraslar şeklinde oluşan bahçelerde mimari elemanların yanında iri cüsseli ağaç türleri yetiştirilmekteydi. Genellikle formal bir plan özelliği gösteren bu teras bahçelerinde eğlence yeri için ayrılmış serin köşeler, hareketli suları ile fiskiyeli havuzlar, gölge veren ağaçlar ve dekoratif çiçekler bulunurdu. Babil'e ve nehre doğru harikulade görünüşe sahip olan bu bahçeler, uzaktan yemyeşil bir tepeyi andırmaktaydı (Akdoğan, 1974).

Yunan Bahçe Sanatı: Diğer milletlerde olduğu gibi eski Yunanlılarda da dinin etkisi oldukça fazladır. Bu maksatla dini törenlerin yapıldığı mabetler etrafına, gimnazyum, stadyum, tiyatro, agora, akademi gibi sosyal ve kültürel tesisler ve bunları çevreleyen yeşil alanlar, halkın bu alanlara rağbet göstermesini sağladı. Toplantı alanlarının etrafına meşe, çınar, titrek kavak, porsuk ve mersin bitkileri ve bunları bütünleyen yabani çiçek anlayışı, peyzaj sanatına ne kadar önem verildiğinin göstergesidir. Kaskatlı havuzlar ve su gösterisi, mimaride kendini göstermiştir. Ayrıca çiçeklere karşı büyük önem verilmiş, hatta ilk olarak bahçe sanatında kültürü yapılan ilk çiçeğin gül olduğu bilinmektedir. Şu an evlerimizde ve bahçelerimizde kullanmakta olduğumuz saksı ve kap içinde yapılan çiçekçiliğin ilk ortaya çıkışının, Yunanlılar tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir (Akdoğan, 1974).

Roma Bahçe Sanatı: Üç kıta üzerine yayılmış olan Roma İmparatorluğunun, peyzaj sanatına katkısı daha ziyade büyük sosyal yeşillikler, saray bahçeleri ve villa bahçeleri olmuştur. Roma şehir peyzajı açısından insanların rekreatif ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde, güzel bir silüete sahip olmasına karşın, Neron'un şehri yakmasıyla bu hoş görünüm maalesef kaybolmuştur. Kolonileri sayesinde ekonomik durumu

gayet iyi olan halk, şehrin gürültülü ortamından arınmak için şehir dışında saray ve villalar yaptırarak Tiber Nehri'nden kanallar vasıtasıyla getirdikleri sularla dekoratif ve fonksiyonel amaçlı, kaskatlı, fiskiyeli havuzlar yaptırmışlar, bunları çevreleyen asma örtülü çardağlarıyla mermer veya zarif demir işçiliğiyle kamelyalar yer alırdı. Toprak ve mermer vazolar, heykeller bahçe tertiplerinde kendini gösteren plastik sanat tamamlayıcılarıydılar. Ayrıca mekanlarda kullanılan bitkiler genellikle "Opus Topiorum"(Bitkilerin budanarak form verilmesi) şeklinde yerlerini alırdı. Bu sanatın oluşumu ilk defa Romalılarda ortaya çıkmış ve birçok uygarlıklarca benimsenmiştir. Bahçeler ayrıca, değişik tekstürdeki çiçek yastıkları, kaya sarmaşığı veya şimşir ile çevriliydi. İçine gül, sümbül, menekşe ve diğer çeşitli bitkiler dikilirdi (Akdoğan, 1974).

Ortaçağ Bahçe Sanatı: Gelişen Hıristiyanlığın sanat anlayışına etkisi büyüktür. Bu nedenle dini yapılar kendilerini ön plana çıkarmıştır. Feodalitenin kendisini iyice hissettirdiği bu dönemde şatolar, saraylar ve diğer yapı kompleksleri genellikle hakim arazi üzerine konumlandırılmıştır. Dıştan yüksek sur duvarları ve bunları destekleyen ayakların etrafları tamamen su kanallarından oluşmaktaydı. Bahçe düzenlemesi sade ve fonksiyoneldir. Estetik kaygısı ikinci plana bırakılmıştır. Yerleşim alanı sıklığının peyzajı olumsuz yönde etkilemesine rağmen yine de dini inanç etkisi ile Azize Meryem'in bereket ve safiyetini sembolize eden beyaz kokulu zambak (*Lilium candidum*), Meryem'in "Cennet Kraliçesi" ünvanını ifade eden gül ve özellikle Hz.İsa'nın kanını sembolize eden kırmızı güller, dini mabetlerin en değerli bitkilerini oluşturmaktadır. Ayrıca saray ve şatolarda plastik sanat eserlerine yer verilmemiş, fiskiyeli havuzlarla, freskler ve rölyefler mimarinin vazgeçilmez unsurları olmuştur. Bahçe möblesi ortaçağda pek kullanılmamış, peyzajda çiçekler, herdem yeşil ağaçlar, meyveli renk etkisi yapan ağaçlar, kullanımda tercih edilmiştir (Akdoğan, 1974).

İslam Bahçe Sanatı: Bu sanatın gelişmesinde hiç kuşkusuz İran ve bilhassa Türk düşüncesi zevki ve geleneklerinin büyük rolü vardır. İslam peyzaj sanatının şekillenmesinde din felsefesi kadar, İslamiyet'in yayılmış olduğu ülkelerdeki sıcak ve kurak iklim özelliklerinin etkisi büyüktür. Kur'an'da Cennet, ağaçlarla gölgelendirilmiş fiskiyeli havuzların serinlettiği ve içinde dolaşan zarif hurilerin soğuk şerbetler sunduğu, bir yaşama mekanı olarak tasvir edilmiştir. Müslümanlar, Cennet

mekanlarına olan özlemlerini, yaşadıkları alemde de böylesine serin, yeşil ve güzel peyzaj düzenlemeleriyle gidermeye çalışmışlar (Akdoğan, 1974).

Bahçe tertibi; yüksek duvarlarla çevrili, formal kapalı avlu kompleksleri, serinletme,aksettirme ve musiki özelliğine sahip havuz ve kanallarla birbirine bağlanmıştır. Havuz ve kanalların etrafı çiçek bordürleri, gül, yasemin, zakkum,mersin, nar, portakal ve selvi ağaçları ile çevrilmiştir (Tanrıverdi, 1975).

Rönesans Bahçe Sanatı: Rönesans'la birlikte Hıristiyan taassubunun telkin ettiği tabiat korkusu ile harp endişesi kaybolmaya başladı. Halk şato surları ile şehir duvarlarını yıkarak çevreye dağıldı. Siyasi istikrar ve ekonomik gelişme neticesinde zengin aileler sükun ve saadetin ifadesi olan Floransa villa bahçelerinin oluşumunu sağladılar. Villalar baştan başa ünlü sanatkarların değerli heykelleri, freskleri, röliyef ve tabloları ile bezenmiştir.

Rönesans bahçeleri, manzaraya hakim tepelerin en yüksek yerinde bulunuyordu. Bahçe, buradan itibaren horizontal ve vertikal yönde uzayan geniş görüş teraslarıyla çevreye açılırdı. Bahçe planında -mutlak olmamakla beraber- merkezi bir aksa göre kısmen simetri vardır. Bahçenin tertibi, bütünü ile formaldır (Tanrıverdi, 1975).

Rönesans bahçelerinde suyun kullanılışı bol gürültülü olmamakla beraber hareketli ve müziklidir. Daha ziyade yuvarlak formu ve üç kademeli dekoratif havuzlarda heykeller canlılık ve ses kazanmıştır. Bitki materyalinde herdem yeşil bitkilere fazlaca yer verilmiştir. Herdem yeşil meşe türleriyle servi ağaçlarından budanarak meydana getirilmiş duvarlar, kolonatlar, şimşir ve porsuktan yine budanarak şekillendirilmiş hayvan figürleri, en yaygın topiori işçiliği örneklerindedir (Akdoğan, 1974).

Fransız Barok Bahçe Sanatı: Fransızların İtalya'yı işgal etmekle beraber İtalyan kültürü ile çok sıkı ilişki kurdular ve güzel sanatların çeşitli dallarındaki eserlerinden çok etkilendiler. Özellikle Rönesans bahçelerinin güzelliğine hayran oldular. Zarif heykellerin neşeli ve hareketli su oyunları ile havuzların, budanmış herdem yeşil bitkilerin meydana getirdiği kompozisyon, Fransızlar için baştan aşağı yenilikler ifade ediyordu. Bu tertibi Fransız şatolarında uygulamak isteği, kaçınılmaz bir arzu olarak ortaya çıktı.

İtalya'dan Fransa'ya getirilen sanatkarlar bahçe planlamasında, her şeyden önce ev ile bahçenin bir birlik teşkil etmesi fikrini de tanıtmış oldular. Bunun yanı sıra bahçede teras, basamak tesislerini suyun farklı kullanımını kısmen de olsa benimsettiler. Ayrıca gürgen, kayın vb. ağaçların budanarak bağlanıp espalye şeklinde terbiye edilerek, bunlardan duvar veya tünel yapılmasını öğretmiş oldular.

XVI. asrın ortalarında Fransız sanatkarları tamamen Fransız olan bir bahçe yaratacak kadar bilinçlendiler. Geçit devri örnekleri olarak isimlendireceğimiz ilk şato bahçeleri, yeni bir akımın ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu devrin ortaya çıkışında Fransa'nın siyasi ve mali yönden rahat ve zengin durumda olmasının rolü çoktur. Başta devlet büyükleri olmak üzere bütün ileri gelenler geniş arazi satın alıp, muhteşem saraylar, malikaneler inşa etmeye ve gösterişli bahçeler yaptırmaya başladılar (Akdoğan, 1974).

XVII. yüzyılda barok düşünüş biçimi, evreni tüm görünürlüğüyle bahçeye daha yumuşak çizgiler getirmiş, hiç değilse yapıtın yanbaşındaki formal bahçenin uzantısı olarak ağaçların düzensiz yer aldığı koruluk ögesini eklemiştir (Evyapan, 1972).

Fransız bahçe sanatı denilince Versay ve Vaux-Le-Vicomte sarayları ile bahçeleri, 14 üncü Lui ve onun bahçe mimarı Le Notre akla gelir (Şekil 1.1).

Fransız barok bahçeleri geniş ve düz arazilere daha büyük ölçekte tatbik edilmiştir. Genişletilmiş yollar, radyal olarak park sahasının içinden dışına çıkarak kırsal ve orman alanlara nüfus etmiştir. Sonsuza uzayan bir aks sistemi yaratılmaya çalışılmıştır. Fıskiye ve kaskatlar haricinde sular hep durgun kanala alınarak geniş su aynaları teşkil edilmiştir. Birbirine paralel simetrik tesisler, geometrik şekiller tanzimin esasını teşkil ediyordu. Bitkiler daha ziyade kare, dikdörtgen, küre ve üçgen, silindir ve piramit şekilleri verilerek budanırdı. Çalı ve ağaçlara daha ziyade bir heykel gibi fonksiyon verilirdi.

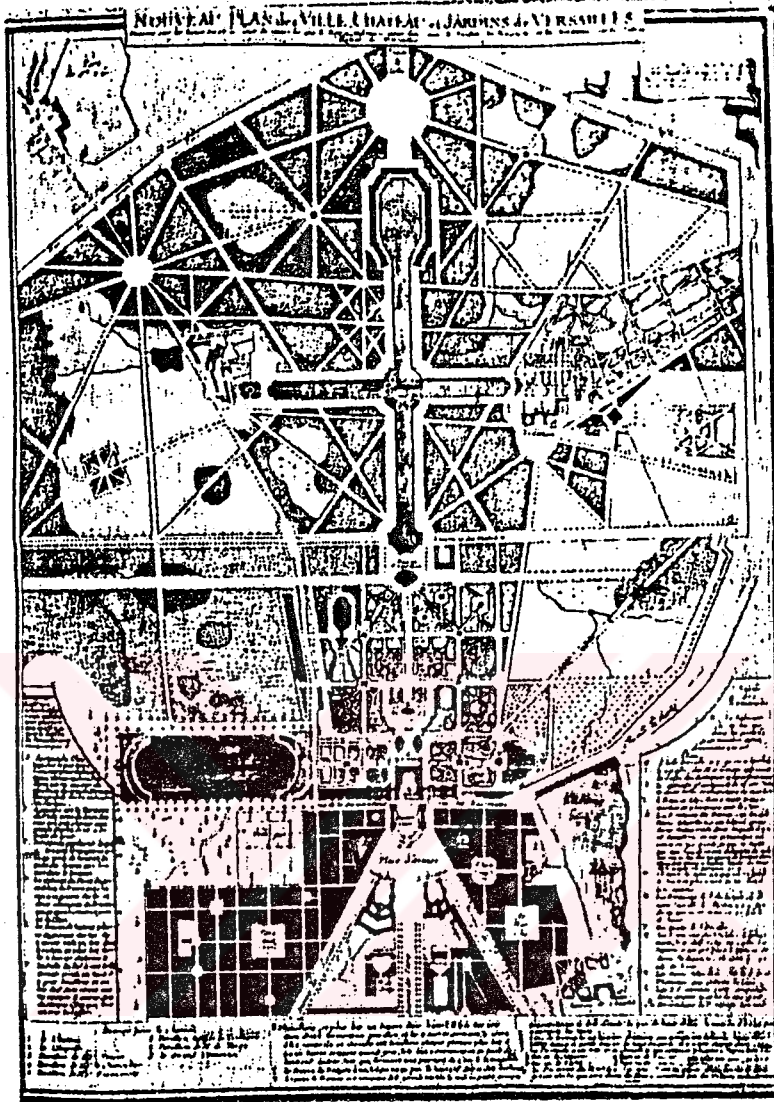
Le Notre Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'de barok üslubu ile kıymetli bahçeler tesis etmiştir (Tanrıverdi, 1975).

İngiliz Naturalistik Bahçe Sanatı: Naturalizme ait düşüncelerin yeni bir stil olarak kristalleşmesini takiben ilk pratik adım, bahçe duvarlarının kaldırılması olarak ortaya

çıktı. Hakikaten probleme bundan daha esaslı bir yaklaşım olamazdı. Böylece bahçe sanatları, bahçe mekanının çevredeki tabiat alanlarının bir parçası olduğu fikrinden hareket ederek, insan eliyle şekillendirilmiş bir çeşit tabii güzellikler halinde bahçeyi biçimlemeye başladılar. İlk çağlardan beri bahçe ile ilişkisi olan orman alanları naturalistik akımla yepyeni bir fonksiyon kazandı (Akdoğan, 1974).

Tabiat ve onun fizyonomisini üsluplaştıran İngiliz bahçe sitilinin prensipleri günümüzdeki peyzaj çalışmalarına hala esas teşkil etmektedir (Aran, 1966).

İngiliz park ve bahçeleri tesis olarak temel bir mimari (formal) planı takip etmiyordu. Parkları sınırlayan duvar, çit, kanal ve paralel yol gibi tesisler kaldırılmış, park tabiata açılmıştır. Geometrik şekillerin tekrarından vazgeçilmiştir. Durgun sulara tabiatta olduğu gibi serbest akım imkanı verilmiş, formal havuzlar yerine informal tabii göller inşaa edilmiştir. Yol güzergahları arazinin tabii konturuna uydurulmuştur. İri cüsseli ağaçlar, tek ve guruplar halinde, belli bir ölçü dahilinde araziye yerleştirilmiştir. Çalılar habitüslerine, yaprak, şekil ve renklerine göre dağıtılmıştır. Geometrik çiçek bordürleri yerine informal perenial çiçek parterlerine, geniş çiçekli çayırlara yer verilmiştir. Yılın dört mevsiminde değişik renklere bürünen bahçede monotonluk kalkmıştır. Bu üslupta birbirine benzemeyen informal mekanlar bir kompozisyon dahilinde birleştirilerek büyük peyzaj alanları meydana getirilmiştir. Ayrıca tabiatı zorlama sistemine de gidilmemiştir (Şekil 1.2) (Tanrıverdi, 1975).

Şekil 1.1 Versaillesin Planı (Fransız Barok Bahçe Sanatı)

Uzak Doğu Bahçe Sanatı: Uzak Doğu bahçe tanzimi anlayışı ile batı ülkelerindeki özellikle Fransa ve İtalya'daki bahçe tanzimi anlayışı tamamen zıt karakterdedir. Uzak Doğudaki bahçeler genellikle tabiat parçasının küçük bir örneğini temsil eder (Tanrıverdi, 1975).

Çin Bahçe Sanatı: Çin sanatının doğuşunda dini inanışlar kadar iklim şartlarının da büyük tesiri olmuştur. Çin'de hüküm süren iklimin iki ekstremi kış ve yazın kuvvetli etkisi sezilir. Yaz ayları sıcak ve güneşli günleriyle çalışma, tabiat ile iç içe olma devridir. Kış ayları ise iç mekana kapanma, karanlık ve karamsarlıkla dolu günlerdir.

Çin avlu bahçelerinin geniş ölçülü bahçelerden farklı olarak formal bir plan özelliğine sahip olmasına rağmen, bu bahçelerde tabiata ait bir çok sahnelerin de temsiline yer verilirdi. Özellikle dağları sembolize eden acayip şekilli kayalıklar, eğri gövdeli bir çam ağacı ve küçük bir su sathı, vahşi tabiatın bir parçasını ifade ederdi. Çin bahçelerinde taş ve kayalara çok önem verilirdi. Bunlar hiçbir zaman sadece dağların tepelerin veya adaların sembolleri olarak kullanılmazlardı. Esas itibariyle bunlar tabiata ait heykel elemanları idiler.

Kısaca denilebilir ki; büyük ve küçük olsun Çin bahçeleri gizlilik, içe dönüklük, tabiat elemanları ile bir arada olmayı ifade eden özelliktedir. Hiç bir zaman abidevi ve simetrik bir formalizm özelliği göstermezler. En büyük olanlarda bile sahibinin şahsi bir büyüklük ve gösteriş eğiliminden eser yoktur. Her şey duygusal ve pitoresk bir mana oluşturmak ve tabiattan azami şekilde hisse alabilmek içindir (Akdoğan, 1974).

Japon Bahçe Sanatı: Japon bahçe sanatı, M.S. XV. asırda Budizm ile beraber gelerek Çin yaratıcılığının etkisi altında başlar. Japon bahçeleri sembolik bir anlayışla tabiatın idealize edilmiş şeklidir (Tanrıverdi, 1975).

Japon bahçeleri hiç bir zaman zenginlik ve lüks maddesi olarak düşünülmemiş, daha ziyade Japon halkının öz karakterinde mevcut tabiat sevgisinin ve özleminin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan bahçede kullanılan elemanlar insanı tabiata yaklaştırıcı vasıtalarlardır. Tabiatı evin içine getirebilecek şekilde, muhtelif sanat formları gelişmiş ve bunlar Japon hayatının ayrılmaz parçası olmuştur. Taşlar, yosunlar, kum ve su, bu tanzimde önemli rol oynar. Minyatür bitki yetiştirme ve

tanzimi olan bu “bonsai sanatı” ve vazoda içinde çiçek yetiştirme sanatı olan “ikebana”, asırlar boyunca estetik bir ilim olarak gelişmiştir.

Japon bahçeleri iki genel tipe ayrılır:

1-) Tepe bahçeleri (Tsuki Yama): Tepelerden ve göllerden meydana gelir. Asırlarca asillere ait bahçelerin esasını bu bahçeler teşkil etmiştir. Bu tip bahçeler evin güney cephesine yerleşir ve tabii formlu bir düzen gösterirler.

2-) Düz bahçeler (Hira Niva): Daha ziyade muhtelif binalar arasındaki sahalarda planlanmasında kullanılan bir sitildir. Uzun zaman her iki bahçe tipi beraberce gelişmiş ve sahanın durumuna göre tercih yapmak icap etmiştir. Fakat bilhassa çay seramonisinin adet haline geldiği devirlerde düz bahçe tipinden başka bir çeşit ortaya çıkmıştır ki buna Chaseki (Çay bahçesi) denir.

Japon bahçelerinde yer alan kayalar, taşlar, köprüler, fenerler ve pavilyonlar gibi aksesuarlar bahçe mekânının ayrılmaz bir parçası olarak düşünülürler. Tertipleri hiç bir zaman gelişigüzel değildir. Japon için her birisinin ayrı bir mana ve ifadesi vardır (Akdoğan, 1974).

Minyatür dağlar, tepeler ve kayalıklarla, kuyu, çeşme, su çanağı, çağlayan, dere ve göl şeklinde kullanılan su sahneleri Japon bahçelerinin iskeletini teşkil eder. Su temini ile birlikte dekoratif ve duygusal gayelerle kullanılan kuyu ve su çanakları bahçede ağaç, çalı, bambu kamışı ve çiçeklerle süslenerek kısmen gizlenmiştir. Bahçeye yaşlı, bodur, eğri ve budaklı bitkiler itina ile yerleştirilmiştir. Bahçeye monokrom (yeşilin tonları) renk hakimdir.

Bahçeler genellikle göl ve ada bahçesi şeklinde düzenlenir. Saz ve hasır örgü Japon bahçelerinin özel inşa malzemeleridir (Tanrıverdi, 1975).

Realizm ve idealizm arasında bir sanat çalışması olan Japon bahçe üslubu figüratif ve romantik karakterdedir (Aran, 1966).

1.3.1. Türklerde Peyzaj Düzenleme Anlayışı

Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçleriyle başlayan yerleşik düzenleri ve yaşam biçimleri, kuşkusuz kalıcı ve sürekli bir yerleşme alanına sahip olmanın simgesi diyebileceğimiz ev, konak, köşk, saray, cami, çeşme ve sokak vb. gibi yapısal eylemlerle birlikte, ağaç dikmek gibi bitkisel eylemler de kendisini göstermiştir. Bu durum önceleri, yalnızca sebze ve meyve ürünü elde etmek, gölgeli serin yerler sağlamak gibi işlevsel amaçlara yönelikti. Ancak, bu amaç sonraları bol yeşillikli, serin, çiçekli, güzel bir çevre yaratma tutkusuna ve çabalarına dönüştü. O dönemin güzel bir çevre yaratma simgesi "Cennet Bahçesi" özleminin somut bir anlatımı olan bahçe ölçeğinde oldukça küçük ve kuşatılmış olan düzenlemeleriydi (Öztañ ve Yazgan, 1985).

Türk bahçe tertibinin zaman ile geçirmiş olduğu değişimi ve mimari özelliklerini ancak, XVIII. yüzyıldan itibaren bir dereceye kadar izleyebiliriz. Ondan önceki devirler bizim için karanlıktır. Çünkü onları aydınlatan döküman eser yok gibidir (Eldem, 1976).

Türklerin bahçeciliğe, bazı detay ve anlayışlar dışında, bu yöndeki eserlerin çabucak ortadan silinmesi yüzünden sürekli katkıları olmamıştır. Bunun bir nedeni de yüzyıllar süren göçebeliklerinin verdiği fiziksel temelsizliktir. Gezgınlığın sonucu olarak Türkün doğa kavramı geniş olmuş; ovalar, ırmaklar, dağlar ölçeğinde düşünmüş; ancak bu düşünüş bir bahçe sınırı içinde kalmamıştır.

Orta Asya'daki Türk bahçeleri henüz incelenmiştir. Semerkant'ı saran 2-3 km eninde park ve bahçelerin olduğu bilinir. Genellikle Orta Asya'nın ortak bir bahçecilik kavramı geliştirdiği düşünülürse, en eski Türk bahçelerinin özelliklerini İran, Çin ve Hind bahçelerinde aramak imkansızdır. Hindistan'da Türk imparatorlarınca yapılmış ve hala genel çizgilerini kaybetmemiş bahçeler vardır. Ama bütün özellikleriyle Türk olan bir bahçenin devrimize aktarılamadığı da bir gerçektir.

Türkler sürekli devlet kurduktan sonra da bir ölçüde göçebeliklerini sürdürmüş, yaylaklar ve kışlaklar arasındaki gidiş gelişleri mevsimlere bağlı geleneksel göçler olarak yerleştirmiştir. Yaylaklar Türklerin bağı bahçesi olmuş, ağacıyla, suyuyla, çadırıyla doğanın olumlu yüzünü gösterdiği bu yüksek ve serin yaylalar, insanın

imparatorlarınca yapılmış ve hala genel çizgilerini kaybetmemiş bahçeler vardır. Ama bütün özellikleriyle Türk olan bir bahçenin devrimize aktarılamadığı da bir gerçektir.

Türkler sürekli devlet kurduktan sonra da bir ölçüde göçebeliklerini sürdürmüş, yaylaklar ve kışlaklar arasındaki gidiş gelişleri mevsimlere bağlı geleneksel göçler olarak yerleştirmiştir. Yaylaklar Türklerin bağı bahçesi olmuş, ağacıyla, suyuyla, çadırıyla doğanın olumlu yüzünü gösterdiği bu yüksek ve serin yaylalar, insanın doğayla barış içinde yaşadığı, göç etmeyi özlediği yerler olmuştur (Evyapan, 1972).

Stevenson (1881), Türklerin yaylaya çıkma geleneğini şöyle anlatıyor: Her kentin dağlarda yaylası vardır. Yayla genellikle bir su kaynağının yakınında seçilir. Konutlar köylerdeki gibi kurulur; kışın boş bırakılır. Ama yazın başlangıcında bir kaç saat içinde o terk edilmiş gibi duran köy, birden yaşantıya kavuşur. Yayla çevresinde geniş bağlar yer alır.

Bazı Türk saray kalıntılarında yapılan kazılardan gerek saray gerekse bahçelerine ait bilgiler kurmak imkansızdır. Diyarbakır'ın iç kalesinde XIII. yüzyıl başlarından kalma bir Artuklu Sarayı bulunmuştur. Havuzu ve selsebili oldukça iyi durumdadır ve şimdiye kadar kalıntıları çıkarılmış Türk sarayının en zenginidir. Havuzun ve kanalların yeri, aralarında altın ve gümüş yıldızların da bulunduğu renkli taş ve cam küplerden mozaiklerle döşelidir. Su ögesine, bu kurak yerde ne denli değer verildiği açıktır (Aslanapa, 1963).

Türkler, girdikleri dinin etkisini, doğayla ilişkilerinde de duymuşlar. Doğanın, bahçenin, çiçeğin Tanrıyla, dinle bağlantısı İslam evreninde yerleşmiş; cennet bir bahçe olarak kavranılmış; yeşilliğini sularını öven tanımlayan cümleler Kur'an'da yer almıştır. Yoksul ve varlıklı her konut, küçük, büyük bir avlu bahçe edinmeye çalışmıştır. Bu tür avlu ve bahçeler hem iklimin etkisi hem de inanç gereği kadının mahremiyeti göz önüne alınarak yabancı gözlerden irak olma isteğiyle, çoğunlukla yüksek duvarlarla çevrilidir. Avluların yeri toprak, taş veya mozaik çakıllarla döşeli; iki ağacı, biraz çiçeği veya saksıları, belki bir havuzuyla konutun serin ve havadar bir uzantısıdır.

Selçuklular XIII. Yüzyılda, yerleşik hayata geçmişlerdir. Çini ve diğer süsleme

sanatlarında kullandıkları çiçek, yaprak ve ağaç motifleri doğaya ve bahçeye verdikleri önemi gösterir. Selçuklular hala göçebelik kavramından kopamamış, sultanlar ve varlıklı kişiler doğanın güzelliğini ve nimetlerini her mevsim ayrı bir yerdeki saraylarında veya yazlık köşklerinde yaşamışlardır. Yazlık villa kavramı göçebeliğin hakim olduğu Orta Asya veya Mezopotamya'dan gelmiş olabilir (Evyapan, 1972).

Bahçeler tertip yönünden, informal karakterde olup avlu ve bahçelerde fiskiyeli küçük mermer havuzlar, şadırvan, çeşme kamelya, ahşap kafesli paravan, demir parmaklıklar ve selsebiller yer almaktadır (Tanrıverdi, 1975).

Aran (1966), yapmış olduğu araştırmalara göre Osmanlı Türklerindeki bahçe sanatını dört devreye ayırmıştır.

1-) Osmanlı devletinin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar geçen devir (1299-1453): Bu devirde Osmanlı bahçe sanatını büyük ölçüde Selçuklu sanatı etkilemiştir. Tarihi eserlerde ve minyatürlerde avlu bahçelerine önem verildiği anlaşılmaktadır. Avluların içinde simetri yoktur. Gölge temini için avlu köşelerinde ekseriye çınar, çitlenbik ve servi gibi ağaçlar kullanılmıştır. Zemin çimenle kaplanmış, bahçeye monokrom renk verilmiştir. Planlamanın esası fonksiyonel, huzur verici, sade bir tertip anlayışına istinat eder.

2-) İstanbul'un fethinden Lale döneminin başlangıcına kadar devam eden devir (1453-1703): Osmanlı Türkleri "paysagiste" bahçesini doğuran görüş ve zihniyeti yurdumuza gelinceye kadar, etki altında kalmadan içlerinde taşımışlar ve aynı esinle içlerinde yaşatmışlar. Doğaya karşı kurdukları saygı ve sevgi, doğa ortasında kurdukları bahçelerde gösterdikleri itidal ve alçak gönüllülüğü, XIX. yüzyıl başlarına kadar sürdürmüşlerdir. Bu Türk natüralist bahçesi, Avrupa'dakinden farklı olarak hiç bir zaman romantik heveslere kapılmamış, suni harabeler, grotesk ve exotik inşaata muhtaç olmamıştır. Bundan başka, münhaniye, tarhlar ve yolları , içinde kaide olarak kabul etmeyerek, düz hatları bazen büyük ölçüde bile, tabiat içine çizmek cesaretini göstermiş ve burada da başarılı olmuş, yani çevreyi aşmamış ve uygunsuzluk yaratmamıştır.

Genellikle Türk paysagiste mimarisi, işlediği tabiat parçasını fazla zorlamadan, yalnız ufak tefek ilavelerle etkilemeye çalışmıştır. Bütün gücü, uygun olan yerleri seçmek ve keşfetmekte gösterdiği dirayet ve isabettir (Eldem, 1976).

Bu devrin en karakteristik özelliği Topkapı Sarayı bahçeleri ile Üsküdar Saraylarının bahçeleridir. Topkapı Sarayı bahçe tanzimi, o dönemde Avrupa'yı etkisi altında bulunduran Rönesans ve Barok üslubunun formal çizgilerinin aksine, serbest informal çizgiler hakim olmuştur. Saray bahçeleri meyvelikleri ve sebzelikleri ile kendine yeterli nitelikteydi. Bağ ve sebze bahçeleri gibi fonksiyonel bahçelerin varlığı ise güzellikle kullanışlılığı birleştiren Türk Bahçesinin özelliğidir (Evyapan, 1972).

3-) Lale Devri (1703-1730): Ömrü çok kısa zevki çok derin sürmüş olan bu devrin sembolü, lale çiçeği idi.

Bu devirde şiir edebiyat ve müzikle birlikte bahçe sanatında da büyük gelişmeler olmuştur. Saray erkani İstanbul'da manzaraya hakim güzel yerlerde bahçeli saray, köşk ve yalı yaptırarak zevk ve sefa sürmeye başlamıştır. Hollanda'dan getirtilen "lü'lü-i ezrak" denilen olağanüstü güzellikteki laleden sonra ilgi büsbütün artmış, lale yetiştirilmesi ödülleriyle teşvik edilmiştir. Bu nedenle İstanbul'daki lale çeşidi 800'ü bulmuştur. Patrona Halil ayaklanması ile (1730) bu devir son bulmuştur (Akdoğan,1974).

4-) Lale devrinden Cumhuriyetin ilanına kadar olan devir (1730-1923): Türk bahçeleri, safa bahçesi kavramını kullanılışlıkla birleştirmiştir. Ağaçlar genellikle bahçeyi çevreleyen duvar boyunca dikilmiştir. Bahçenin dış gözlerden uzak oluşuna psikolojik de olsa bir katkıda bulunulmuştur. Türk bahçesinin bu ana nitelikleri en yalından en varlıkhsınınkine dek, her bahçede görülmüştür. Öyle ki Konak ve Saray bahçelerinin de bu temel düzenin çeşitlemeleri olduğu söylenir. Türk bahçeleri bu niteliklerini XVIII. yüzyılda, Avrupa etkisine girene dek sürdürmüştür (Evyapan, 1972).

Geleneksel Türk bahçelerindeki özgün niteliklerden uzaklaşma XVIII. yüzyıldan sonra başlamıştır. Özellikle İtalyan sitilinin etkisiyle başlayan bu durum, XVIII. yüzyıl sonlarında Barok çizgi ve formlarıyla daha belirginleşmiştir (Öztan ve Yazgan, 1985).

Halbuki XVIII. yüzyılda Avrupa ülkeleri tabii formlu İngiliz bahçe üslubunu

benimsemiş, barok bahçeler bozularak yerlerine İngiliz üslubunda bahçeler tesis edilmiştir.

Oysa ki Osmanlı Türklerinde bahçe üslubu informal, sade ve fonksiyonel karaktere sahipti. Gösterişten uzak, küçük şırıltılar, su temini için kullanılmıştır. Bitki materyali, sükunet ifade eden geniş çayırılar üzerine serbest dokular halinde serpiştirilen çınar, ihlamur, akçe ağaç, çitlenbik, servi gibi bir kaç türe inhisar ederdi. Başta lale olmak üzere sümbül, nergis, çiğdem ve safran gibi soğanlı çiçekler renk dalgası için kullanılmıştır (Tanrıverdi, 1975).

XIX. yüzyıl başlarında kompozisyonun kendine özgü niteliğinin belirgin bir özü olan netlik kaybolmaya başlamıştır. Yüzyıl ortalarında Sultan Abdülmecit döneminde hala geleneksel sayılan Türk bahçelerine özgü mimari çizgilerin yok olmasına karşın, böyle bir yabancılaşmış ortam içinde havuz ve köşk gibi dayanıklı öğeler, bir süre daha özgün niteliklerini koruyabilmişlerdir. Ancak, yüzyılın sonlarına doğru bu akım giderek güçlenmiş olduğundan mimari öğeler ve ayrıntılar da etkilenmeğe başlamıştır. Yüzyılın sonlarında birçok eski setli bahçeler ve istinat duvarları sökülerek İngiliz bahçe sitilinin kötü taklitlerine kurban edilmişlerdir (Öztañ ve Yazgan, 1985).

XX. yüzyılın başlarında Natüralist olmak isteyen bahçe içindeki su, suni kayalıklardan akıtılıp damlatılacak havuzların tabii şekilleri olacak, köşklerde ya grotesk veya rustik olacaktır. Bu gecikmiş romantizm yanında, fiskiye hala terk edilmemiştir (Eldem, 1976).

XX. yüzyıl başlarında Grotto ve Şale motifleriyle doğal görünüm yaratma hevesleri, bilinçsiz ve zevksiz bir romantizmin doğmasına neden olmuştur (Öztañ ve Yazgan, 1985).

1.3.2. Günümüzde Peyzaj Düzenleme Anlayışı

Günümüzde yeşil alanlar, tarım dışında kalan yeşillendirme çalışmalarıyla topluma yararlı hale getirilen , genel olarak halkın sportif uğraşlarına, gezinti ve dinlenme gereksinmelerine cevap veren alanlar olarak tanımlanır.

Endüstri devriminden bu yana yeşil alanlar, toplumun sosyal ve ekonomik yapısının

değişmesi ile çok farklı bir anlam kazanmış oldu. İnsan gücünün yerini makinenin alması, ruhsal değişmeler ve çöküntüler yaratmış, bu durum yeşil alan gereksimini ortaya çıkarmıştır. Üretim artması, hafta sonu tatillerinin iki gün olması, yaşam düzeyinin yükselmesi, ulaşım imkanlarının artması, yeşil alanların değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca yeşil alanlar rekreatif olma özelliklerinin yanında bir başka amaca daha hizmet etmektedir. Bu da gün geçtikçe artan kirlenmeye karşı, tozların tutulması, mikropların arındırılması, zehirli gazların tutulması, gürültünün azaltılması, oksijen üretiminde, kentlerin ısı-nem dengesinin ayarlanmasında önemli katkısı olan yeşil alanlar tanzim edilirken, belirli prensipler ışığında planlanması gerekmektedir (Yazgan, 1986).

Dış ülkelerin çoğunda seneler öncesi kendi başına bir meslek sahası haline gelerek şahsiyetini kazanmış olan peyzaj mimarisi, memleketimizde yeni yeni ele alınan bir konudur. Genellikle peyzaj düzenlemeleri halkın kendi isteği doğrultusunda her hangi bir planlamaya ihtiyaç duyulmadan gelişigüzel yapılmaktadır.

Ülkemizde her ne kadar peyzaj mimarisinin ana prensiplerine bir dereceye kadar uyabilen bazı çalışmalara yer yer rastlanmakta ise de, konunun önemi yanında bunları başlangıç devresine ait münferit örnekler olarak kabul etmek zorundayız. Çünkü yapılmakta olan peyzaj planlamaları, büyük bir çoğunlukla ya halkımızın amatör zevklerini aksettirmekte, ya da disiplinli eğitimden yoksun profesyonel bir kadronun yetersiz bilgileri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bugüne kadar peyzaj mimarisinin ciddi olarak ele alınmaması yanında, mevcut örneklerinin bir çoğunun da çeşitli yönlerden yetersizliği dolayısıyla konu, topluma yanlış tanıtılmaktadır.

Halbuki, peyzaj mimarisinin fonksiyonu ve taşıdığı sorumluluk, gerçekten çok önemli ve çok yönlü bir özellik taşımaktadır. Dış mekan planlamasıyla uğraşan bu alanın ulaşmak istediği sonuç, tabiat ve insan arasındaki biyolojik bağı fiziksel yolla kuvvetlendirmek, kopmasını önlemek veya yeniden oluşturmaktır. Şehircilik ve mimarlık gibi mekan planlamasıyla uğraşan iki sanata düşen görev ise, peyzaj mimarisini de aralarına alarak, yardımcı diğer konulardan yararlanmak suretiyle her yönden yeterli iç ve dış mekan üniteler birliğini meydana getirmektir. Nitekim günümüze ait fiziksel yönden yeterli, sosyal yönden de manalı yerleşme sahaları, bu anlayış içindeki bir çalışma sonucu ortaya çıkmıştır.

İnsan ve tabiat arasındaki ilgiyi kurmaya çalışan peyzaj mimarisinin meydana getirdiği eserler, toplumun kullanımına ve estetik anlayışına uygunluğu yanında, tabiat şartlarına karşı da dengeli olmak zorundadır. Yani, saha ölçüsü ve gayesi ne olursa olsun, tabiat şartları içinde topluma ait peyzaj tertibinin çok yönlü bir düzeni ortaya koyması gerekmektedir (Öztan, 1968).

Gelişmiş ülkelerin çoğunda geçmişin tanıklığını yapan tarihi eserlerinin peyzaj planlamaları yapılmasına rağmen, ülkemizde bu konudaki çalışmalar oldukça yenidir.

Oysa ki Amsterdam Bildirgesi' nin bir maddesinde "tarihi çevrelerin kültürel değerlerinin paha biçilmez yanı, topluma ortak tarihinin ve ortak geleceğinin bilincini vermekte olmasıdır. Bunların korunması, bu yönden canlı bir değer taşımaktadır." denmiştir. Tarihi bir eser çevresi olmaksızın tek başına değerlendirildiğinde, koruma tam anlamıyla gerçekleştirilmiş sayılmaz. Zaten bu biçimde tarihi eser ne kadar güzel olursa olsun çevresiyle birlikte değerlendirilmediği için ortaya çıkan görüntü güzel olmayacaktır (Yazgan, 1986).

Kültürel miras ister tek bir yapı ya da yapı gurupları, ister eski kent olsun, çevresinin açık ve yeşil alanları ile, doğal ve kültürel peyzaj özellikleri ile bütünleştiği ölçüde değer kazanır (Yazgan, 1979).

Tarihi eserlerin çevre düzenlemeleri hususunda son zamanlarda bir çok ülkede çalışmalar yapılmakta ve bu kültür miraslarına sahip çıkmanın yolları aranmaktadır. Bu amaca yönelik olarak Yunanistan'daki Apollon Tapınağı' nın çevresi, aslına uygun bir şekilde onarılmış, eserin tanıtılması ve öneminin anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla kaynak birimi oluşturularak fonksiyonel tarzda kullanıma açılmıştır (Moggridge, 1982).

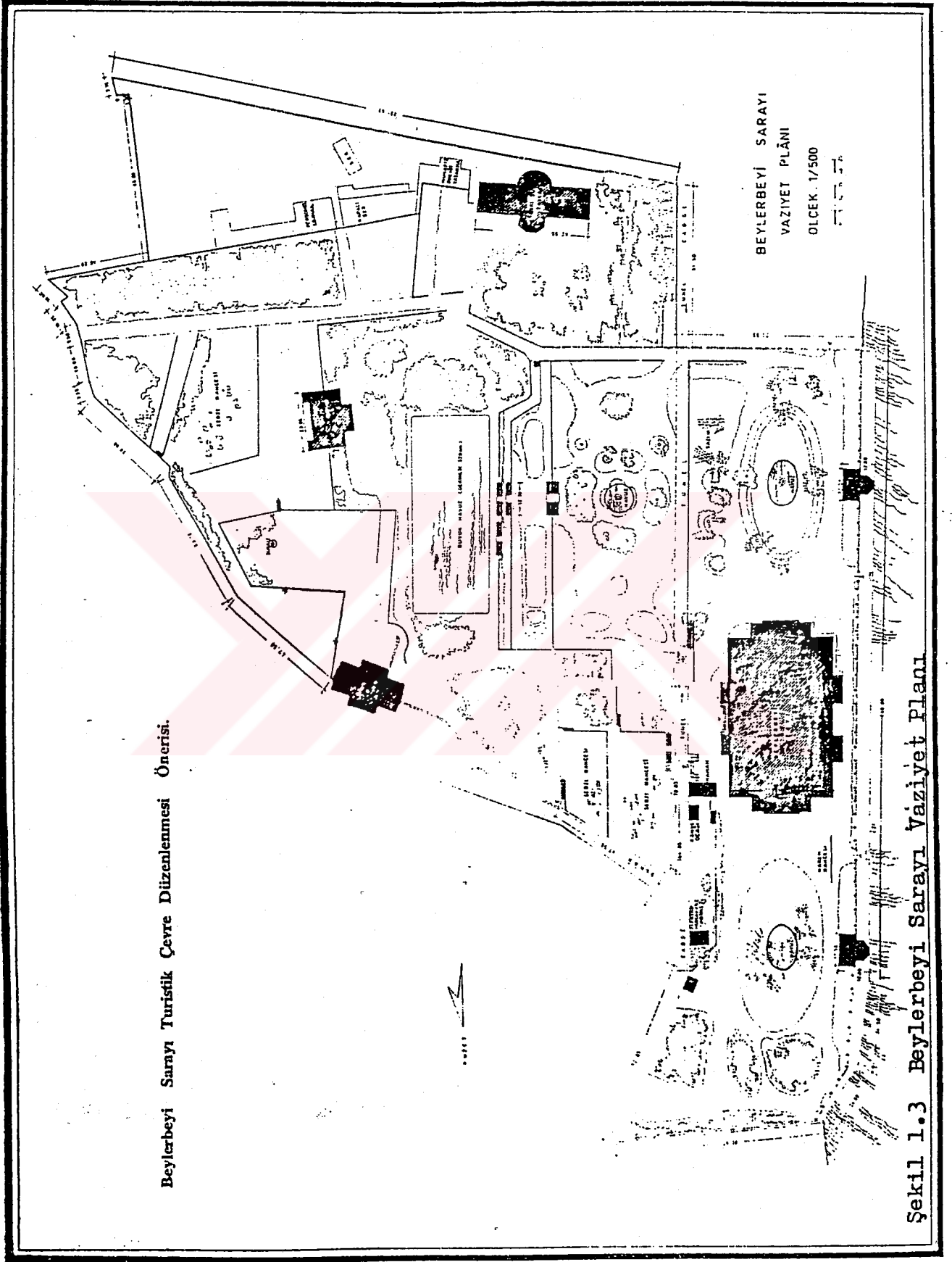
Almanya'da küçük bir ada şehri olan Saarbrücken'in merkezinde yer alan Die Hafensiel, savaş sırasında tahrip edilmiştir. XVIII. yüzyılın sonuna kadar dokunulmayan ve olduğu gibi bırakılan alanda her hangi bir restorasyon çalışması yapılmamıştır. Sonunda alanın korunması gerekliliği, çalışmaları yoğunlaşınca tarihi alanın etrafı temizlenmiş ve uygun yol sirkülasyonu yapılarak ziyaretçilerin hizmetine girmiştir (Latz, 1987).

Ülkemizde ise, Sözen (1985), Hacı Bektaş Veli Külliyesinde çevre düzenlemesi açısından bir araştırma yapmış ve eserin çevre düzenlemesinin öneri projesinde yapıldığı dönemin özüne uygun formlar ve güncel kullanımlarını ayrıca külliye çevresinin yaşanan bir mekan haline gelmesine katkıda bulunmuştur.

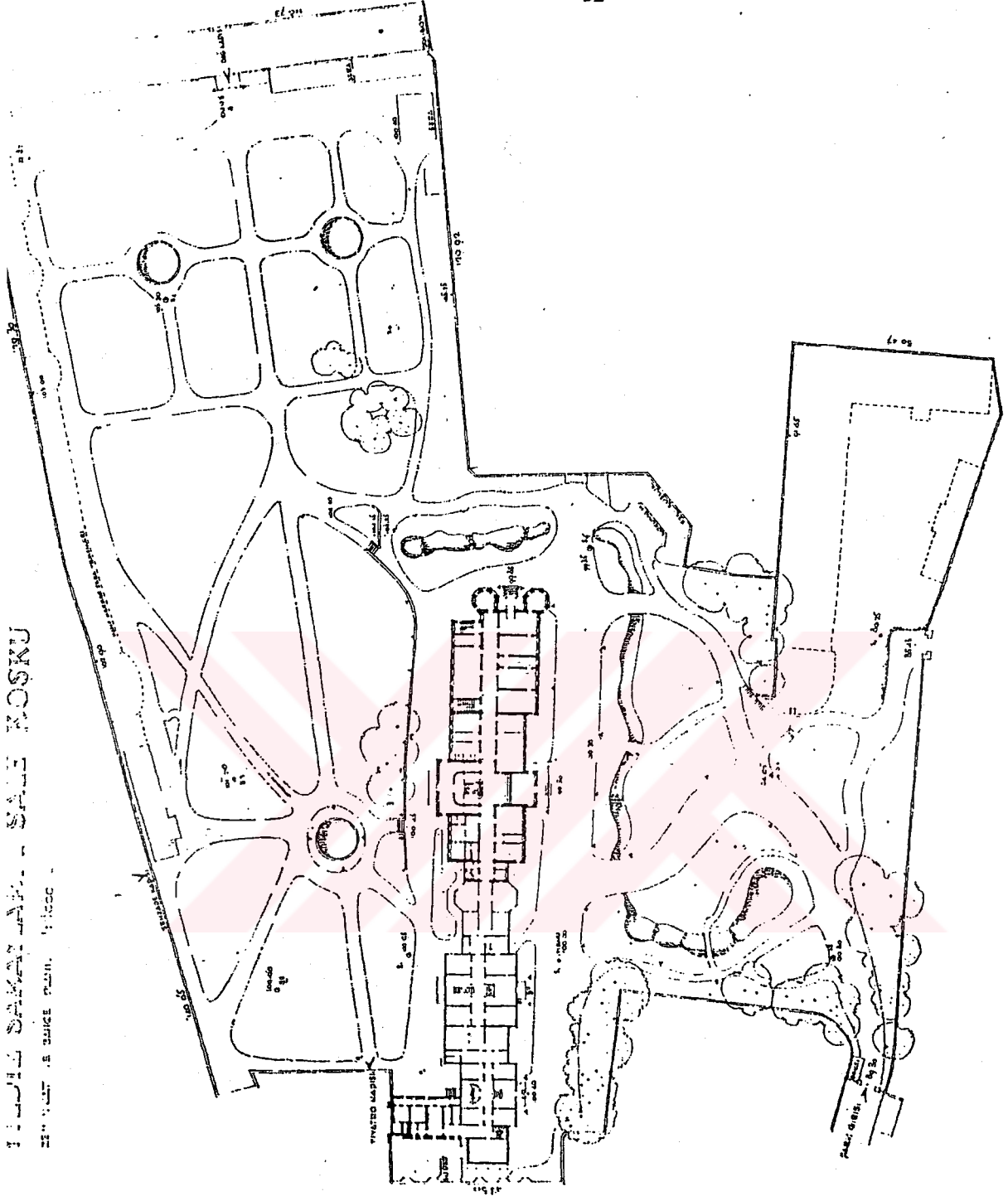
Ayrıca “Antalya Tarihi Kale İçi”nin restorasyonun da yeşil alanın tarihi dokuyla bütünleştirilmesi, yine B.M. Meclisi Başkanlığınca halka açılması düşünülen Dolmabahçe Sarayı ,Beylerbeyi Sarayı (Şekil 1.3), Yıldız Sarayları-Şale Köşkü (Şekil 1.4), Tophane-Ortaköy-Yıldız-Ihlamur-İTÜ'nin (Şekil 1.5) turistik yerleşim ve ulaşım çevre düzenleme planları yapılarak büyük bir bölümünün uygulaması gerçekleşmiştir. T.B.M. Meclisi bahçesinin peyzaj planlaması Öztan (1968) tarafından yapılarak uygulaması tamamen bitirilmiştir (Şekil 1.6). Tüm kültürel değerleriyle eski bir Türk kenti özelliği taşıyan Safranbolu'nun peyzajının korunması, yakın çevremizde ise; Erzurum Kalesi ile Çifte Minareli Medrese arasında kalan alanın peyzaj projeleri yapımı, Bayburt Kalesi peyzaj düzenleme projeleri Kültür Bakanlığı tarafından yaptırılmış olup uygulama safhasına geçilmesi düşünülmektedir.

Doğudaki en önemli tarihi eserlerimizden birini teşkil eden Ağrı ili Doğubayazıt ilçesinde yer alan İshak Paşa Sarayı' na şimdiye kadar her hangi bir çevre düzenleme projesi yapılmamıştır. Yapılacak peyzaj düzenleme projesinin Osmanlı döneminin karakteristik özelliklerini taşıyacak tarzda yapılması sağlanmalıdır. Günümüzde her geçen gün önemini bir kat daha fazla hissettiğimiz ve yerlerine yenilerini asla koyamayacağımız tarihi eserlerimizin, peyzaj düzenlemeleri ile birlikte bir bütün oluşturması, hem koruma hem kullanım açısından gelecek nesillere kültür hazinelerimizi sağlıklı ulaştırabilmemiz açısından önemlidir.

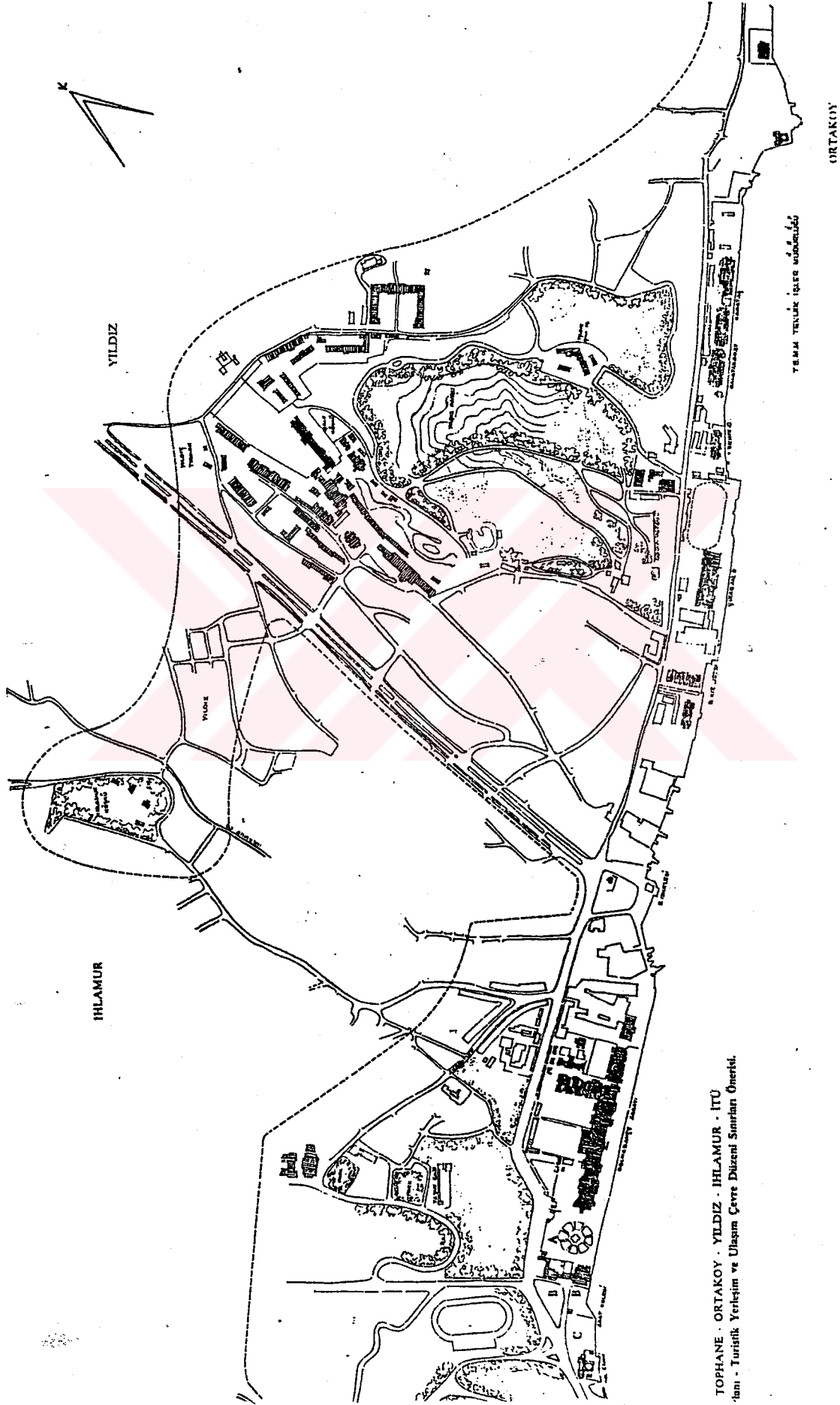
Beylerbeyi Sarayı Turistik Çevre Düzenlenmesi Önerisi.

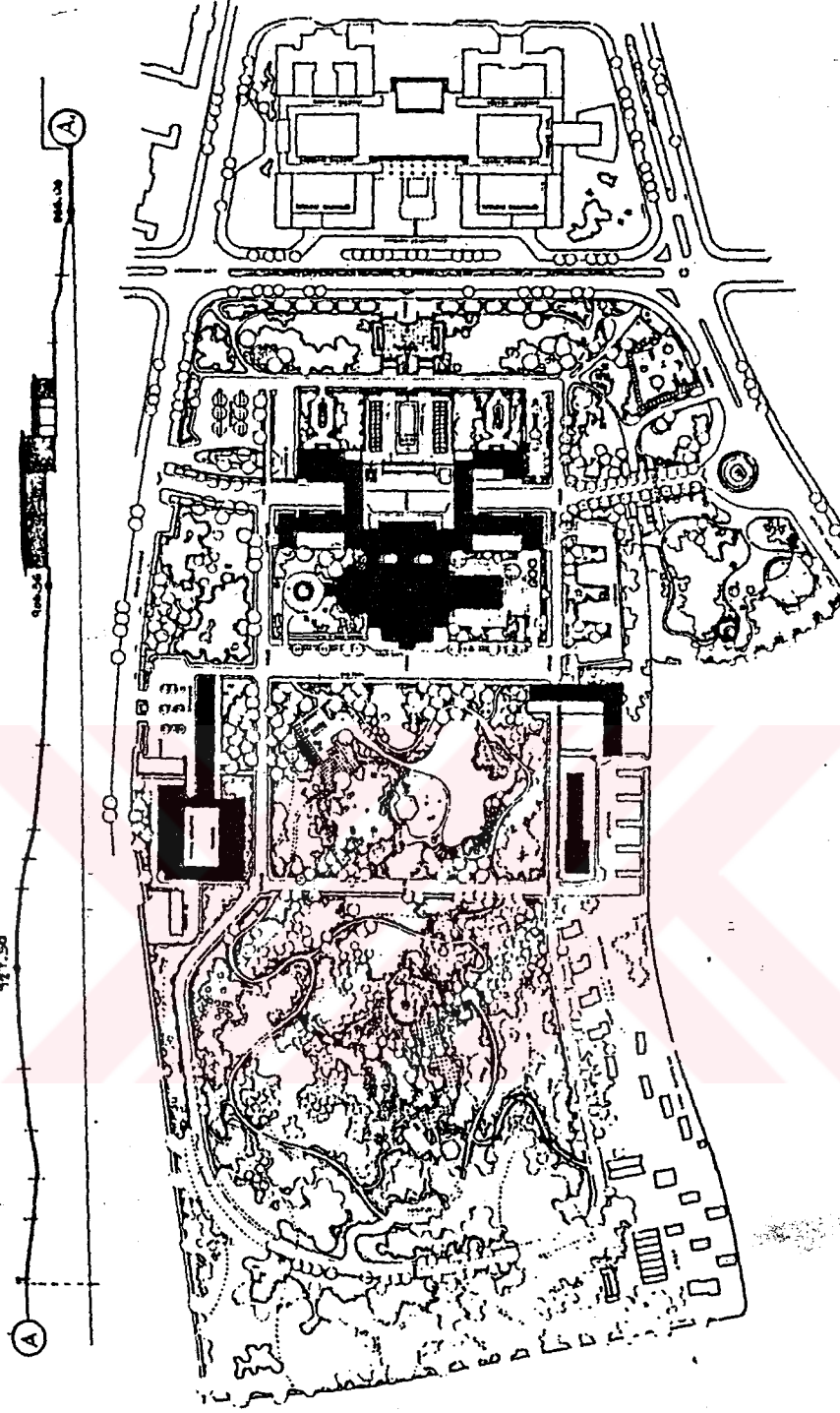
YILDIZ SAKAĞI APD. - SAĞE KÖSKÜ
ZEMİN KAT VE BAHÇE PLANI. 1/1000

Şekil 1.4 Zemin Kat ve Bahçe Planı

Şekil 1:5 Vaziyet Planı

Şekil 1.6 Türkiye Büyük Millet Meclisi Avam Projesi

1.4.Saray ve Bahçelerin Koruma ve Kullanımları ile Kültür, Sanat ve Turizme Katkıları

1.4.1.Sarayların Koruma ve Kullanımları

Saraylarımızın ve diğer mimari eserlerimizin sadece restore edilerek korunması mümkün değildir. Her şeyden önce bu eserlerin zamanımızda yerlerini almasını sağlayacak yeni işlevlerin belirlenmesi lazımdır. Saraylarda en çok tercih edilen yeni işlev ise bu eserlerin müze olarak kullanımudur. Gerçekten de bazılarının başka amaçlarla kullanılmasına imkan yoktur. Kendi özel eşyası ve mimari değerleri ile bu eserler zaten birer bütündür. Pasif bir salt müzecilik yerine çağdaş bir anlayışla bahçelerinde veya ek binalarında zaman zaman kültür faaliyetleri ile turizme dönük gösterilerin yapılma imkanları da araştırılmalıdır (Evcı, 1985).

Saray niteliğindeki yapıların anıtsal mirasın büyük bir bölümünü oluşturduğu batı ülkelerinde, Sarayların korunması, bakımı ve kullanılması ile ilgili büyük bir örgütlenme, kamu ve özel kesimin ortak ilgi ve yatırımları vardır. Türkiye’de böyle bir gelişme olmamıştır. Devletin malı olan Sarayların nasıl kullanılacağı ve bakılacağı sorunu da çözülmemiştir.

Saraylarımız sadece mimarileri ile değil, duvar bezemeleri, resimleri ve eşyaları ile bu yapılar, yeterli yoğunlukta ilgi kaynağı olan otantik müzelerdir. Bu kimliklerinin yanında ayrıca müze eşyaları ile donatılmaları yanlıştır. Kaldı ki bu eşyaların düzenlenmesi yapının içindeki özgün mekan etkilerini belki de bazı öğelerin biçimlerini de etkileyecektir. Bu nedenle saraylar için ana ilke, sarayların kendilerinin müze olmasıdır. Sadece gezilen bir müze olma dışında bazı saraylar da müze olarak kullanılacak bölümler olabilir. Bazı sarayların yıkılmış bölümlerinin restorasyonlarından sonra bu amaçlarla kullanılması da öngörülebilir. Ancak bu kullanım saray kullanımlarının en karakteristik gözde yapıları değil, özellikle servis yapılarında olabilir.

Ayrıca sarayların geçici olarak, gösteri, konser gibi performanslara tahsisi de düşünülebilir. Ancak bu tür kullanımların önceden saptanması ve strüktür, döşeme

konstrüksiyonu, aydınlatma, ısıtma ve diğer servis gereksinimleri için yapıların irdelenmesi gerekir (Kuban, 1985).

Saraylarımızın ziyaret saatleri, mesai saatlerine endekslenmeden daha uzun süreli ziyaretlerin gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Sarayların bir bölümünü müze, bir bölümünü kitaplık, bir bölümünü konser salonu yaparak herkesin faydalanacağı bir ortam oluşturulmalıdır. Batıdaki örneklerde müze ve Saraylar geç saatlere kadar açık kalmakta, akşam konferansları verilmekte, çeşitli kurslar düzenlenmektedir (Atasoy, 1985).

Saraylarımızın müsait kapalı ve açık mekanlarında toplanmış ve değerlendirilmiş her türlü belgelerle, süreli veya süresiz sergiler açılmalıdır. Bazıları geçici olarak ele alınmalı, yurt içi-yurt dışı organizasyonlara gidilmelidir.

1.4.2.Tarihi Bahçelerin Koruma ve Kullanımları

Bir yandan pek hızlı nüfus artışı, şehirleşme ve endüstrileşme, diğer yandan doğal kaynak ve alanlar ile kültürel değerler üzerinde görülen tahribatın şiddetini artırması, çeşitli memleketlerde bu yöndeki endişelerin büyümesine yol açıyor. Fakat söz konusu varlıklar bu şekilde ne kadar fazla tahribat görürse, doğal çevrenin kıymetini idrak eden beşeri şuur o derece çabuk uyanıyor. Hatta bu, sadece henüz zarar görmemiş bakir doğa mntıkaları için değil, insanın tesis ettiği bahçeler için de söz konusu oluyor. “İnsan doğayı ne kadar çok har vurup harman savurur, talan ve istismar ederse, onu kölesi haline getirmek için ne kadar fazla çaba gösterirse göstereceğin yine de sakin bir mahallin, tahribat görmemiş bir çevrenin özlemine duyar. Bu, ilkel koşullar altında yaşama arzusudur. Fakat o, devamlı olarak böyle bir ortamda yaşayabilme yeteneğine sahip değildir.” demektedir (Eichendorff, 1971).

Arşitektonik anıtların korunması, çoğu ülkelerin anayasasında yer almaktadır. Buna karşılık, onları çevreleyen, etkilerini tam olarak görebilmelerinde çok büyük rol oynayan tarihi bahçeler, şimdiye dek her türlü koruma etkisinden mahrum kalmıştır. Bir yapıya nazaran daha hafif olmalarına, zamanın ihtiyaç ve moda akımları ile yeniden tanzimi ve değişikliğe uğramalarına rağmen, doğal ve kültürel olacak bütün tecavüzlere açıktırlar. Örneğin, XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla geçişteki büyük bahçe

revalüasyonu, yeni bir akım sonucu İngiliz peyzaj stiline dönüşen çok sayıda Barok bahçesinin sonu olmuştur.

Tarihi yapıları çevreleyen bahçelerin dış stuasyonları, kuruldukları devirlerden beri büyük değişime uğramıştır. Bunlar artık dışarıda, şehirlerin geniş yapıları önünde değil, bilakis çok sık yapı istilasına uğramış mntıklar arasında bulunmaktadır ve çoğunlukla pek rağbet gören yapı alanları olmuşlardır. Devamlı artan ulaşım hatları da, dağılma ve bölünmelerine sebep olmaktadır. Modern yaşama tarzının istekleri onların varlıklarını tehlikeye düşürmüştür. Oysa ki, halkın hayat ihtiyaçları yönünden bunların önemi aynı ölçüde artmaktadır. Krallar, Prenslerden sonra artık bir kısmı halkın mülkiyetine geçmiş, bir kısmı müze haline getirilmiş saraylardan farklı olarak, tarihi bahçeler bugün canlı birer amme mülküdür. Şehir dahilinde muhafaza edilebilmiş parklarda görülen büyük ziyaretçi akımı, bunu ispat etmektedir. Münih’ teki İngiliz Bahçesi, Hannover’ daki Herrenhausen, Londra yakınında Hamplon Court ile Paris’ te Versailles Sarayı Bahçeleri, en az yapılar kadar yerli ve yabancı turistlerin ilgi gösterdikleri ilk ziyaret ettikleri yerler olduğundan, tarihi değer olan yapılarla birlikte park ve bahçelerin de titizlikle korunarak restore edilmesi zorunluluğu görülmüştür.

Tarihi bahçelerin, pek değerli kültür anıtları ve bugünün yaşama ortamı olmaları gibi, iki yönlü önemlerinden dolayı bize düşen görevler artmaktadır. Kültür anıtları olarak, bütün tarihi bahçelerin “Anıtları Koruma” kapsamına alınması zaruridir. Bu alanda bazı memleketler dışında etkili bir kanun maddesi bulunmamaktadır. Oysa ki, hiç olmazsa “Peyzajı ve Tabiatı Korumada” olduğu gibi park idarecilerine bakım tedbirlerinde serbestiyet sağlayacak özel talimatnameler gereklidir.

Bu düşünce ve endişeler neticesindedir ki, 1971 yılı Eylül ayında ICOMOS (Dünya Tarih Anıtları Koruma Federasyonu) ve IFLA’nın (Uluslararası Peyzaj Mimarları Federasyonu) müşterek çabaları ile “Tarihi Çevrelerin Korunması ve Bakımı” konusunda bir sempozyum tertiplenmiştir.

Sempozyum öncesinde bir soru formuyla çeşitli ülkelerdeki tarihi bahçelerin adı, buldukları yerler, ait oldukları dönem, bugünkü mülkiyet durumu, ziyaret imkanları vb. gibi hususlar saptanmaya çalışılmıştır.

IFLA bu sempozyumda, tarihi yapılar gibi bahçelerinin de korunması hakkındaki görüşlerini şu temel düşüncelere göre açıklamıştır.

Tarihi çevreler yalnızca kendileri için kültürel bir değer taşımakla kalmazlar, buldukları kentin önemini artırırklar, ona netlik ve ün kazandırırklar.

Tarihi bahçeler yaşayan anıtlardır. Bunlardan bazıları iyi durumdadır. Bazılarının ise restore edilmeleri gerekmektedir. Canlı materyal olan bitkilerin ölçü ve biçim yönünden gelişme göstermeleri nedeniyle bahçenin görünüşünü değiştirmeleri söz konusudur. Bu nedenle, bahçeler ilk formlarını koruyan yapılardan farklıdır. Tarihi bahçelerin özgün formlarına uygun olarak korunabilmeleri ve gerektiğinde restore edilebilmeleri için belirli temel kurallar kabul edilmelidir.

1971 Fountainbleau Sempozyumu ile, tarihi bahçeler konusunda atılan ilk adım çok yararlı olmuştur. Daha sonraları ise ICOMOS ile IFLA arasındaki bu işbirliğini "Tarihi Bahçe Komitesi" adlı ortak bir komitenin oluşturulması takip etmiştir.

Avrupa mimari miras yılına rastlayan üçüncü sempozyumda ise bu komite, önemli kararlar alınmasını sağlamıştır.

Halen sadece pek az devlet, Anıtları Koruma Daireleri, tarihi bahçelerin bakımı ve korunması konusunda çalışan bir mütehasıslar grubuna sahip bulunmaktadır. Fakat bu alanlar, insanların rekreasyonu ve hijyen yönünden günden güne artan bir önem kazanmaya başladıktan sonra, artık anıtları koruma konusunda çalışan hiç bir resmi müessesenin tarihi bahçeler dahilinde çaba gösterecek ekspertsiz olamayacağı görülmüştür. Bu eksikliği daha belirgin hale getirmek için, ICOMOS ve IFLA' nın söz konusu komitesine fevkalade görevler düşecektir. Alınacak acil tedbirlerle çevremizin, şehirlerin çehresini şekillendiren pek kıymetli eserlerin yetersiz bilgi ve ilgisizlik yüzünden tehdidi veya tahribi önlenecektir. Bu bahçeler, tarihi hatıralar ve teşhir objeleridir.

Memleketimizde, arşitektonik anıtların restorasyonu konularında henüz yetersiz de olsa çalışmalar vardır. Bu çalışmaları yakın zamanlara kadar yabancı uzmanlar yönetmişlerdir. Bunlara ait bahçelere gelince, şimdiye dek bu alanda hemen hemen hiç bir restorasyon çabası gösterilmemiştir. Çok sayıdaki eski Yunan, Roma devri anıtlarına, Bizans Saraylarına ait bahçelerin izine bile rastlamak mümkün değildir. Selçuklu ve Osmanlı devri Saray bahçelerinden ise pek az örnek kalmıştır (Yıldız ve

Beylerbeyi Saray bahçeleri, Küçüksu Kasrı gibi...). Bütün bu bahçelere hiç olmazsa arşitektonik anıtlar kadar önem verilmesi, restorasyon çalışmalarının bir an önce başlatılması, söz konusu kültürel değerlerimizin gün ışığına çıkartılabilmesi yönünden zorunludur.

Bahçe bütün zamanlarda kültürün en yüksek mertebesini teşkil etmiştir. Çünkü onda sanatın pek çeşitli türleri birleşmektedir. Bahçede kullanılan materyal her şeyin üstünde bir öneme sahiptir. Hatta denilebilir ki doğanın ta kendisidir. Bu kadar çok öneme sahip olan tarihi bahçelerimizin gelecek nesillere aktarılabilmesi ve turizm potansiyeline olan olumlu katkıları nedeniyle restorasyonlarının yapılması insanlığın birinci vazifesi olmalıdır (Koç, 1985).

1.4.3.Sarayların ve Bahçelerin Kültür Sanat ve Turizme Katkıları

Saraylarımız, 600 yıllık İmparatorluğun kültür birikimlerinin son örnekleridir. İnsanlarımızın oluşturdukları bu yapıları ve bünyesindeki tarihi eşyayı, insanlığın bilgi ve görgüsüne, onu yormadan zevkle sunmanın yolunu aramak zorunludur. Böylece milletler sanat alış-verişlerinin boyutlarını görecekler, sanatın evrenselliğinden milletlerce yorumlanması benimseyişini duyumsayacaklardır (Yüce, 1985).

Saraylarımızı kendi fonksiyonlarını sürdürerek yaşatmak şüphesiz en tabii yoldur. Ancak zamanın ve hadiselerin tahribatına ve eksiltmesine rağmen bugün ayakta olarak elimizde kalan Sarayların yaşamlarını topluma yük olmadan sürdürebilmeleri için, yabancı ülkelerde olduğu gibi bizde de başka fonksiyonlar verilmesi uygun olacaktır.

Bu fonksiyonların en normali Müze-saray olmaktır. Tarihi hatıra ve sanat değeri yüksek olanları bu şekilde muhafaza etmek ve kullanmak doğrudur.

Topkapı Sarayı'nın bir kısım köşk ve kasırları, harem dairesi bu şekilde kullanılmakta ve geleneksel mimarimizin sanat eserleriyle dolu eşsiz güzellikteki iç mekanlarını sergilemekle kültürümüzü tanıtarak büyük hizmet vermektedir. Çektiği sayısız yerli ve yabancı turistlerle bu Sarayın turizme de önemli katkısı olmaktadır.

Saraylarımızın sanat değerini ve özelliklerini koruyarak yaşatmak birinci vazifemizdir. Fakat bunun pahalı bir iş olduğu da bir gerçektir. Saraylara başka fonksiyon vermek, onları bakımlı tutacak maddi imkanı artırmak için yapılmaktadır. Örneğin Viyana'daki Hoffburg Sarayı'nın kısmen müze, kısmen toplantı yeri, kısmen devlet dairesi halinde tutulması bu yüzdendir (Mutlu, 1985).

Saraylarımızın soluk alabilmesi ancak, bunları seçkin faaliyetlerde kullanıp, bugünün insanlarına tarihten birkaç saat yaşatarak gerçekleşebilir.

Tüm dünyada Saray yapıları içinde yaşayan insanların, hayatları ve kullandıkları eşya büyük merak konusu olmaktadır. Batı dünyası, İngiltere, Fransa ve Avusturya örneğinde olduğu gibi binlerce turistin bunları görmek istemesi sayesinde büyük oranda turizm geliri elde edilmektedir (Atasoy, 1985).

Çağlar'a (1985) göre, saray ve bahçelerimizin kültür, sanat ortamına katkıları yanında, turizmin gelişmesine olan katkıları da oldukça önemlidir. Saraylarımızın bazı etkinlikler için halka açılması daha fazla bir turizm potansiyeli oluşturulması kaçınılmazdır. Saraylarımızı sadece restore ederek korumak yerine, çağdaş bir anlayışla bahçelerinin de kültür faaliyetleri ile turizme yönelik aktif kullanma şeklini belirleyecek çalışmalarda bulunulmalıdır.

İtalya, İspanya, İngiltere gibi tarihi eserlere, doğal park ve bahçelere sahip olan birçok ülkede turizm gelirleri ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Ülkemizde büyük bir zaman süreci içerisinde oluşmuş ve yok edildiği zaman bir daha yeniden yapılamayacak birçok saray ve bahçe bulunmaktadır. Bu Saraylar ve bahçelerin bazı bölümleri uluslararası kongrelere tahsis edilebilirse, kongre süresince salon ücreti olarak ödenecek miktar, çok yüksek olmayabilir ama, kongreye katılacak üyelerin yurdumuza getirecekleri döviz, buna ilave edilecek bir değer olarak kabul edilebilir.

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın yaşam düzeyini iyileştirmesi, maddi olmayan değerlerin (ki bunun başında kültür mirası gelir) çok yönlü ve çağdaş biçimde kullanımını, geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ya da gelişme kısa bir süre sonra, bu tür olguyu kaçınılmaz kılacaktır. Bir bütün olarak kültür mirasının korunması ve geliştirilmesi ekonomik açıdan da zorunludur. İyi korunan, iyi organize edilen her türlü kültür mirası, turizm açısından bölgesel kalkınmaya hizmet ettiği gibi, koruma çalışmaları da pek çok iş alanları oluşturabilir (Memlük-Arslan, 1985).

2.MATERYAL VE YÖNTEM

2.1.Materyal

Bu araştırma konusunun ana materyalini, Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan mülki idare bakımından Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesine 7 km mesafede, eski İpek Yolu üzerinde, XVII. Yüzyılda İshak Paşa tarafından arazinin doğal yapısına uygun olarak eski Beyazıt şehrine hakim, masif bir kaya kütlesi üzerine, Osmanlı mimari sanatı özelliklerini taşıyacak şekilde inşaa ettirilen İshak Paşa Sarayı ve sarayın I. ve II. avlusu, harem bahçesi ve kafeteryanın yer aldığı alanlar oluşturmaktadır.

2.2.Yöntem

İshak Paşa Sarayı I.-II. avlu, harem bahçesi ile çevre düzenleme projelendirme işlemine başlanmadan önce arazinin bazı özellikleri belirlenecektir. Bu özelliklerin belirlenmesinde; Akdoğan (1969), Bayraktar (1975), Aran (1977), Moggridge (1982), Yıldızcı (1985), Riedel (1987), Goecke (1988), Güçlü (1988) ve Sözen (1988)'den yararlanılacaktır.

Peyzaj düzenlemesinin tarihi gelişimi araştırılarak, XVIII. yüzyılda Osmanlı bahçe düzenleme yöntemleri araştırılarak, İshak Paşa Sarayı için nasıl bir planlama yönteminin geliştirileceği saptanmaya çalışılacaktır.

Çevre düzenlemesi yapılacak arazinin topoğrafik haritası temin edilmeye çalışılacak, böyle bir harita bulunmadığı takdirde gerekli ölçümler yapılarak arazi haritası çıkarılacaktır (Güçlü, 1988).

Saray bahçesi ve çevresinin jeolojik, topoğrafik yapısı incelenerek, yamaç, düzlük, tepe gibi güzel ve çirkin görüş alanları yerinde belirlenecektir (Moggridge, 1982).

Çevre düzenlemesi yapılacak alanın iklim durumu belirlenerek sıcaklık, yağış, nisbi nem, ışık ve rüzgar faktörlerinin planlamaya yapacağı etki üzerinde çalışılacaktır. Ayrıca arazide bu faktörler incelenerek peyzaj planlamasına yapacağı etkiler araştırılacaktır (Bayraktar, 1975).

Planlama yapılacak alandaki toprağın fiziksel özellikleri belirlenerek, uygun bitki seçimi ya da planlama alanının toprak yapısının iyileştirilmesi üzerinde durulacaktır.

Planlama alanında yetismekte olan ağaç, ağaççık, çalı ve yer örtücülerin türleri belirlenerek planlamada o türlerden de faydalanmaya çalışılacaktır.

Saray bahçesinin çevresi ile olan olumlu ve olumsuz ilişkileri, bahçeden çevrenin, çevreden bahçenin etkileşimleri belirlenecektir. Bu amaçla İshak Paşa Sarayı' na değişik mevsimlerde en az dört defa gidilecektir (Goecke, 1988).

Çevre düzenlemesi yapılacak alandaki mevcut mimari, inşaat belirlenerek, arazinin önemli görüş noktalarında fotoğraflar çekilmek suretiyle irdeleme yapılacaktır.

Öneri peyzaj planlaması yapılacak alanda saray ve bahçelerinin koruma ve kullanımları ile kültür, sanat ve turizme katkıları irdelenerek planlamada bu kriterler de göz önüne alınacaktır.

İnceleme sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda bir avan proje hazırlanacaktır. Kabaca yapı elemanlarının ve bitkilerin yerleri belirlenecektir. Ön proje hazırlandıktan sonra tekrar İshak Paşa Sarayı' na gidilip, proje üzerindeki son değişiklikler yapılacaktır. Böylece proje, araziye uygulanacak şekle getirilmiş olacaktır. Kullanılan bitkilerin yerleri, sayıları ve bilimsel adları projede gösterilecektir.

3.ARAŞTIRMA ALANINA İLİŞKİN VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1.İshak Paşa Sarayının Tarihçesi

M.Ö. IX. asırda Van şehri merkez olmak üzere devlet kuran Urartu' ların sınırı içerisinde Doğubayazıt ilçesi de yer almıştır. M.Ö. 743 tarihinde Urartu' lar Asuri'lerin hücumuna uğramış, Aladağ ve Tendürek sınırlarına çekilmişlerdir. Aradan 17 yıl geçtikten sonra Metler tarafından kaldırılmışlardır. Urartu'ların dağılışından sonra Doğubayazıt, İran'daki Part'lar ile Roma'lular arasında birkaç defa el değiştirmiştir (Anonymous, 1967).

Doğu ile batı arasındaki stratejik açıdan önemli konumda bulunan Beyazıt 1064 Yılı dolaylarında Sultan Alparslan tarafından Anı ile birlikte Selçuklu topraklarına katılmış, stratejik önemi itibariyle Anadolu'yu Kafkasya'ya, İran'a, Asya'ya bağlayan geçiş yeri olma özelliğini sürdürmüştür. XIII. yüzyıldan itibaren İlhanlılar, Celayirliiler, Karakoyunlular ve Timurlular gibi Müslüman Türk devletlerinin idaresinde kalmış, Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran savaşıyla Osmanlı hakimiyetine geçmiştir.

İshak Paşa Sarayı'nın harem girişinde yer alan kitabesinden de anlaşılacağı üzere 1680 yılında yapımına II. İshak Paşa tarafından başlatıldığına dair hiçbir tereddüt yoktur. Ancak yapının bitirildiği tarih olduğu anlaşılan 1784 yılı, inşaatın yüzyıl gibi uzun bir süreçte tamamlandığını ortaya çıkarmaktadır. Sarayın genel durumu, aynı eksen üzerinde yer alan avlular, bunların içinde yer alan bölümleriyle farklı taç kapıları, gerek taş gerekse kalem işi süslemelerinin özellikleri, Sarayın yapımının uzun sürdüğü ve yakın akrabalar arasında devam eden, çevre yönetiminden sorumlu olan kişilerin de bu Sarayın inşasına katkıda buldukları düşünülmektedir.

Çeşitli Rus istilalarına uğramış olan Beyazıt şehri ve Saray, Balkan savaşıyla, I. Dünya Savaşları sırasında iyice yıpranan Osmanlı Devleti, doğudaki bu serhat şehrini koruyamaz duruma düşmüş ve 1914 yılında Ruslar tarafından son defa işgal edilmiştir. Bolşevik ihtilalinin ortaya çıkmasıyla Anadolu da ele geçirdikleri birçok

şehri terketmek zorunda kalan Ruslar, Doğubayazıt çevresinden Kasım 1917 tarihinde çekilerek, bu sefer de Ermenileri bu bölgedeki Türk halkının başına musallat etmişlerdir. Ancak Doğu komutanı Kazım Karabekir'in yapmış olduğu başarılı savaşlarla Doğu Anadolu'daki birçok il ve ilçemiz kurtarılmış, Doğubeyazıt'da 14.04.1918'de yeniden Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır.

Doğubeyazıt'ın Ruslarla ilk işgali (1828) ve savaşı takip eden yıllarda varılan antlaşmalar neticesinde şehir boşaltılmış, fakat Ruslar Saray' da ele geçirdikleri her türlü kıymetli eşyayı yağmalamışlardır. Yağmalanan eserler arasında Haremin altın kaplamalı kapı kanatları ile Saray kütüphanesindeki çok sayıda kitap ta bulunmaktadır. Bu eserlerin Moskova ve St Petesburg (Leningrad) Müzesine götürüldüğü hususunda bilgiler bulunmaktadır.

Saray' ın güney batı çevresi, hiyerarşik bir düzen içerisinde birbirine saygılı geniş iskan alanları ile müteşekkil olan eski Beyazıt şehri, 1938 yılında tamamen terk edilmiş, bu alan bugün tam bir ören yeridir. Ancak eski Bayazıt şehrinin kurulduğu alanın ovadan yüksek ve soğuk olması, zeminin sert kayalıklardan oluşması, altyapı hizmetlerinin sağlıklı götürülmesine imkan vermemiştir. Ayrıca iskan alanının dar ve gelişmeye müsait olmaması, ulaşım hizmetlerinin anayola olan uzaklığı gibi bütün bu olumsuz şartlar, eski yerleşim alanının terk edilmesine şu anki yeni yerleşim merkezinin gelişmesine imkan sağlamıştır.

Karakteristik özelliğini bütün olumsuz şartlara rağmen muhafaza ederek günümüze kadar gelen Saray, mimarisiyle ve çevresiyle oluşturduğu ahenk ve uzaktan görünüşündeki sadeliği ile herkesin beğenisini kazanmıştır. Bütün bu özelliklerinden dolayı Saray, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 05.06.1963 tarih ve 2014 sayılı kararı ile korunması gerekli eski eserler kapsamına alınmıştır (Gündoğdu, 1991).

3.2.Araştırma Alanına İlişkin Doğal ve Kültürel Veriler

3.2.1.Alanın Tanımı

İshak Paşa Sarayı' nın yer aldığı Doğubayazıt Ağrı'ya bağlı, Ağrı'nın 97 km doğusunda deniz seviyesinden 1725 m. yüksekliğe kurulmuş bir ilçe merkezidir. Saray, eski Doğubayazıt şehrinin İran sınırına 35 km. uzaklıkta Ağrı Dağı'nın güneybatısında, eski "İpek Yolu" üzerinde şimdiki transit yoluna 7 km. mesafede Karakaya mevkiinde şehir merkezinden 70-80m. daha yukarıda benzeri bulunamayacak bir alanda, doğal ve kültürel varlıklar ile çevrelenmiş "Karaburun" denilen tepe üzerine inşaa edilmiştir . Türkiye-İran sınırı yakınında bulunan bu alan (Şekil 3.1) içinde, Küçük ve Büyük Ağrı Dağlarının da bulunduğu jeolojik yapısı itibariyle, dik ve sert kayalardan, lav ve kül serpintilerine kadar çok çeşitlilik sunan bir yapıdadır.

Arazi, ayrıca farklı alçaklık ve yükseklikler gösteren topografyası ile sahip olduğu sınırsız sayıda bakış açısı ile de oldukça zengindir (Şekil 3.2-3.3-3.4).

İshak Paşa Sarayı; arazinin doğal yapısına uygun olarak, eski Doğubayazıt şehrine hakim, masif bir kaya kütlesi üzerine kurulmuştur. Bu kaya kütlesi kuzey, batı ve güney istikametlerinde yüksekliği 15 m.'yi bulan ihata duvarları ile çevrilerek Saray' ın inşaaı doğudan batıya doğru oluşturulan bir set üzerinde geleneksel Osmanlı saraylarının plan şemasına uygun olarak iki avlu etrafında toplanmış üç yapı grubundan oluşur:

- 1- Ön avlu (Biderun),
- 2- Selamlık (Enderun),
- 3- Harem.

Bu ana bölümlerden doğudaki avlu ana girişinin önünde, doğal kalkerden bir kayalık bulunmaktadır. Bu tepeciğin savunmaya yardımcı olacağı düşünülmüş olmalı ki, Sarayın kurulduğu tüm alan tesviye edildiği halde, pekçok kişinin girip çıktığı ana kapının önünde yer alan bu kayalık kaldırılmamıştır.

Saray, kuzeyden, batıdan ve güneyden uçurum şeklindeki kayalığın tesviye edilmesiyle

oluşturulan 7600 m²'lik bir düzlem üzerine oturtulmuştur. Doğu-batı doğrultusunda 115 m., kuzey-güney doğrultusunda da 50 m. boyutlarında bir alan üzerine yerleştirilen Saray'ın harem bölümünü, kuzey, batı ve güneyden U şeklinde çevreleyen bir de Harem Avlusu bulunmaktadır (Şekil 3.5). Bu avlular Kültür Bakanlığı bünyesinde Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü kontrolünde yapılan araştırma kazıları sonucu, güney bahçesinde bir havuzun mevcudiyeti ortaya çıkarılmıştır.

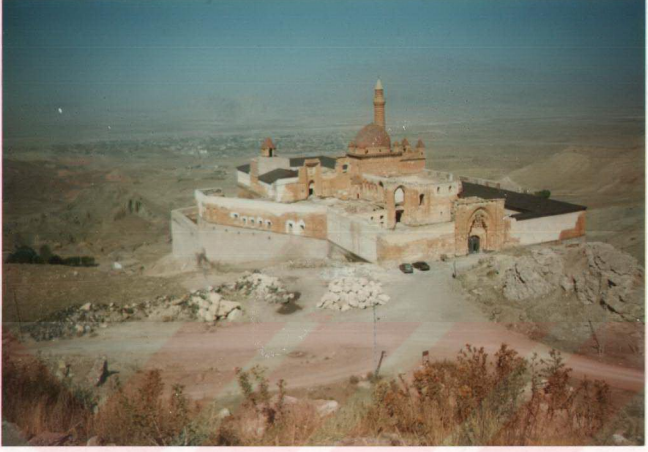
Birinci avluya; Sarayın kuzeydoğu cephesine entegre edilmiş, görkemli bir taç kapıdan girilir. Taç-kapı Saray'ın tek ve esas giriş kapısıdır. Birinci avlu 28,30x28,70x29,00x29,45 m. boyutlarındadır. Çevresine çeşitli mekanlar ve mimari öğeler yerleştirilmiştir. Bu bölümde bazı mekanlar tahrip olduğundan orjinal durumları ve fonksiyonları ile bilgileri, yazılı kaynaklardan ve eski resimlerden edinmek mümkün olmuştur.

Birinci avlunun doğusunda, Saray'ın doğu cephesini oluşturan kesme taştan yapılmış yüksek bir cephe duvarı vardır. Portalin güneyinde giriş kapıları ve pencereleri avluya açılan duvar içine yerleştirilmiş üç adet "bekçi odası" bulunmaktadır. Portalin kuzeyinde ise çeşme ve kapıları avluya açılan ve tuvalet olarak kullanılan iki küçük mekan daha vardır. Avlunun güneyindeki mekanlar tahrip edilmiştir. Avlunun kuzeyini bölen cephe duvarlarının arkasında dörtgen planlı üç mekan bulunmaktadır. Bu mekanlarda at arabalarının ve Sarayın savunma amaçlı silah ve mühimmatın muhafaza edildiği bilinmektedir. Bu mekanların altında Sarayın zindanları olarak tanımlanan yüksek tonozlu, birbirine paralel kuzey-güney istikametine uzanan yedi mekan daha bulunmaktadır.

Birinci avludan anıtsal bir taç kapıdan 12,40 m. tonoz örtülü koridorla ikinci avluya girilir. Giriş koridorunun her iki yanında küçük odalar bulunmaktadır. İkinci avlu 19,80x34,80 m boyutlarında dikdörtgen planlı olup, kuzeyinde cami, medrese divan salonu ve özel odaların oluşturduğu bir kompleks, güneyinde ise tamamen tahrip olmuş hizmetçi odaları ile, onun altında bodrumda çeşitli ambar ve depoların bulunduğu bir blok yer almaktadır. Avlunun kuzeybatı köşesinde, caminin önünde bir kümbet vardır.

Sarayın çevresini ise kuzeydoğusunda Karakaya tepelerinin yalçın kayalıkları üzerine, tarihi Urartu'lara uzanan Doğubayazıt Kalesi inşaa edilmiştir. Kalenin batı yüzeyindeki kayalıklarda bir Urartu kaya mezarı, arkasında, doğusunda ise mevcut izlerden Urartu yerleşim merkezi olduğu tesbit edilmiştir. Urartu yerleşim merkezinin güneyinde ise mevcut izlerden ve mezarlıktan Selçuklu yerleşim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Saray' ın güneyinde, kısmen harap olmuş, Saray'a ait bir mezarlık ve küçük bir mescit bulunmaktadır. Saray' ın güneybatısındaki bir alanda ise tarihi Celayirliler dönemine uzanan, izleri kaybolmaya yüz tutmuş üçüncü bir mezarlık mevcuttur. Eski Doğubayazıt şehrine hakim, Sarayın kuzeybatısında, kerpiçten dikdörtgen planlı bir kervansaray olduğu, seyahatnamelerden ve mevcut yapı izlerinden anlaşılmaktadır. Sarayın güneydoğusunda Ağrı Özel İdare Müdürlüğü tarafından yonu taşı kaplama ile yaptırılan bir kafeterya mevcuttur. Sarayın karşısında yaklaşık 400-500 m. uzağında Hanibaba Türbesi ve Camii yer almaktadır.

İshak Paşa Sarayı, mezarlığı, kale, Urartu yerleşim alanı, Selçuklu ve diğer mezarlıklar ile, eski Doğubayazıt yerleşim alanı, Hanibaba Türbesi ve camii hep beraber kültürel çevreyi oluştururlar. Doğal çevreyi ise Sarayın kuzeydoğu ve doğusundaki Karaburun Tepeleri, güneyde, tepelerin meyilleri, batı ve kuzeybatıda eski Doğubayazıt şehrinin etekleri içinde bulunan ve "Papaz'ın Bağı" olarak nitelenen bahçeler oluşturur.

Şekil 3.2 İshakpaşa Sarayı güneydoğu görünümü.

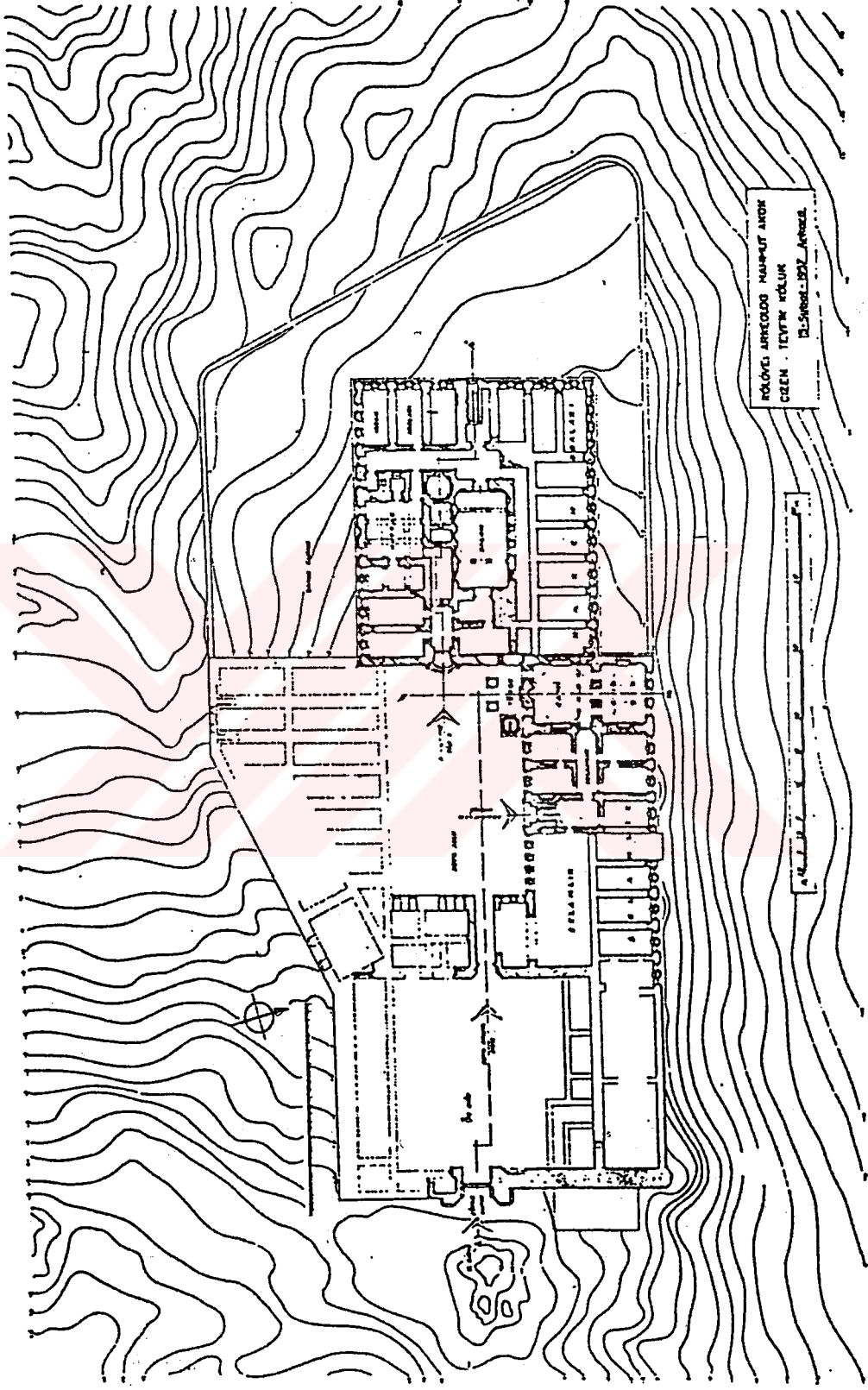
Şekil 3.3 İshakpaşa Sarayı kuzeydoğu görünümü.

Şekil 3.4 İshak Paşa Sarayı güneybatı görünümü.

ÖLÇEK: 1/250

AGRI- DÖĞUBAYAZIT İSHAK PAŞA SARAYI RÖLÖVESİ
Vaziyet P/dm

Şekil 3.5 İshakpaşa Sarayı Vaziyet Planı

3.2.2. Topoğrafik Yapısı

İshak Paşa Sarayı, eski Doğubayazıt şehrine, İran transit yolunun geçtiği, Sarıova'ya hakim, Karaburun mevkiinde meyilli bir arazide bulunan kaya kütlesi üzerine kurulmuştur. Sarayın bulunduğu mevkinin doğusu, meyilli ve sert kayalıklarla çevrili olup, sabah güneşinin yalçın kayalıklardan doğuşu ve batışı, engebeli arazide her an etkisi değişen doyumsuz pitoresk bir manzara oluşturur. Sarayın kuzeybatı ve güneyinde eski Doğubayazıt şehrinin harabeleri güneydoğusunda, Saray'ın mezarlığı ve küçük mescid, takriben 800m. doğusunda Selçuklular'a uzanan eski Doğubayazıt Mezarlığı, onun kuzeydoğusunda Urartu yerleşim alanı ile Karaburun Tepelerinin yalçın kayalıkları üzerine kurulmuş Doğubayazıt Kalesi bulunmaktadır.

Yapı komplekslerinin konumlandığı alanlardan da anlaşılacağı üzere Saray çevresi genellikle jeolojik yapısı itibariyle dik ve sert kayalıklardan, lav ve kül serpintilerine kadar çok çeşitlilik sunan bir topoğrafik yapıya sahiptir (Şekil 3.6).

3.2.3.Ekolojik Veriler

3.2.3.1.İklim

Bilindiği üzere “Coğrafi Faktörler” başlığı altında toplanabilecek olan enlem faktörü kara ve denizlerin etkileri, yükseklik, yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü vb. gibi “iklim faktörleri ve kozmik faktörler” başlığı altında toplanabilecek sıcaklık, basınç, rüzgar vb. gibi “iklim elemanları” değişik oranlarda birleşerek bir yerin iklimini oluştururlar (Erol, 1964).

Meteoroloji istasyonu gözlemlerine göre; Doğubayazıt (39° 33') kuzey enlemlerinde yer aldığı için karasal iklim kuşağına dahildir. En sıcak ayı Temmuz, en soğuk ayı Ocak ayıdır. Doğubayazıt' da 26 yıllık sıcaklık gözlemlerine göre ortalama sıcaklığı 8.6 C° dir. Tesbit edilen en yüksek sıcaklık 25.08.1997 tarihinde 37.2 C° dir. En düşük sıcaklık ise 04.03.1985 tarihinde -25.0 C° olarak kaydedilmiştir (Tablo 3.7).

Tablo 3.7 Doğubayazıt' ın Meteorolojik Değerleri

Toplam Gözlem Yılı	Aylar												Yıllık	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
Ortalama	26	-5.7	-4.6	1.2	8.2	13.2	17.9	22.4	21.8	17.3	9.9	3.8	-2.6	8.6
Sıcaklık(°C)														

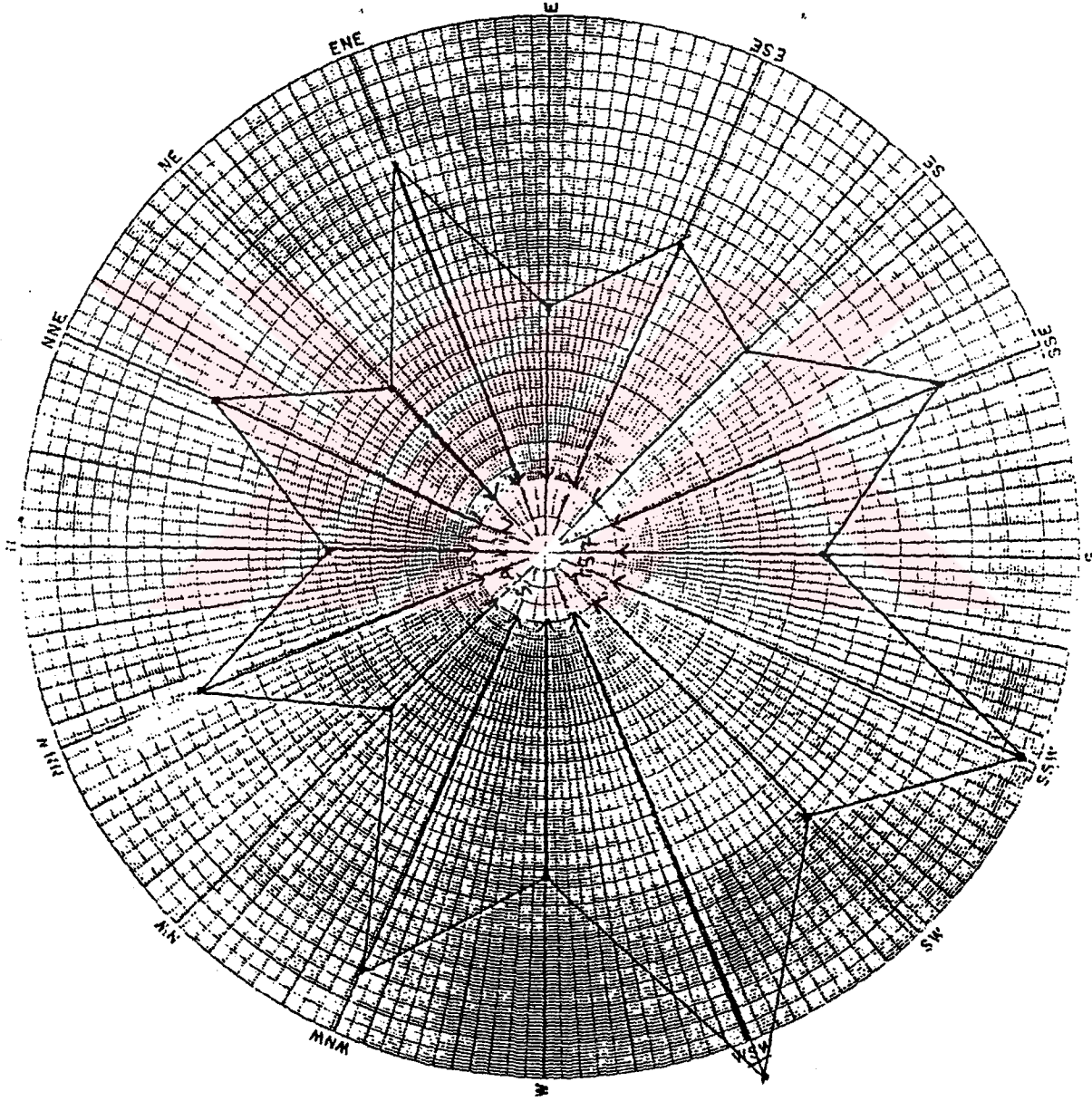
Doğubayazıt'da değişik bir yağış rejimi görülür. İlkbahar ve yaz mevsimi yağışlı geçerek, kuzeydoğu Anadolu yağış rejimi özelliklerini gösterir. Yağış kışın kar halindedir. Yağan kar, yerde uzun bir zaman (115 gün) kalır. Doğubayazıt'da ortalama yağış miktarı 320,8 mm. dir. Günlük en fazla yağış miktarı 70,3 mm. ile Haziran ayına ait olup, günlük en az yağış miktarı 14,3 mm ile Ocak ayına aittir.

Bölgede kar yağışları Kasım ayının ilk haftası içinde başlar. Ocak, Şubat ve Mart ayları, karın en yoğun olduğu devrelerdir. Mart ayının 20'sinden itibaren karlar erimeye başlar. Nisanın 15'inden sonra ortadan kalkar. En yüksek kar örtüsü kalınlığı, 48 cm ile Şubat ayına aittir (Tablo 3.8).

İstasyon Adı: DOĞUBEYAZIT
 İstasyon YÜK: 24
 Periyod: YILLIK

RÜZGÂR DİYAGRAMI

02 33 107
 Her 1mm 200 Anlık saat
 eşme sayısını göstermektedir.

Tablo 3.9 Doğubeyazıt Meteorolojik Verileri

3.2.3.2.Bitki Örtüsü

Çalışma alanı, ağaç, çalı ve yerörtücü bitkiler açısından oldukça fakirdir. Bunda yöre halkının yeşile karşı aşırı duyarsız oluşu, İshak Paşa Sarayı' nın ilçe merkezine uzak olması, yerel yönetimlerin tarihi çevreye yeterince önem vermemesi, Saray ve çevresini, görsel açıdan eski mimari kimliğine hiç de uygun olmayan görüntüyle baş başa bırakmaktadır. Çalışma alanında özellikle *Populus alba*, *Acer negundo*, *Betula verrucosa*, *Robinia pseudo acacia*, *Ribes aureum* ve *Rosa canina* bulunmaktadır.

Doğubeyazıt'ın rakımı ve iklimsel verilerinin Erzurum şartlarına yakın olması nedeni ile çalışma alanında peyzaj mimarlığı açısından kullanılacak ağaç, ağaçcık, çalı ve yerörtücü bitkiler şunlardır (Tanrıverdi, 1973; Tatlı, 1988; Güçlü, 1993).

Ağaçlar;

Acer negundo (Akçaağaç), *Populus alba* (Akkavak), *Pinus nigra* (Kara çam), *Salix nigra* (Kara söğüt), *Betula verrucosa* (Huş), *Quercus rubra* (Meşe).

Ağaçcık ve çalılar;

Cornus alba (Kızılcık), *Rosa canina* (Kuşburnu), *Juniperus communis nana* (Adi ardıç), *Cotonester nummularia* (Dağ muşmulası), *Berberis crataegina* (Kadın tuzluğu), *Tamarix parviflora* (Ilgın), *Hippophae rhamnoides* (Yabani iğde), *Paliurus aculatus* (Karaçalı), *Pistacia terebinthus* (Menengiç).

Otsu bitkiler;

Rumex acetosella (Küçük kuzu kulağı), *Polygonum alpinum* (Dağ çoban değneği), *Salvia candidissima* (Beyaz çiçekli adaçayı), *Gypsophylla bicolor* (Gelin teli), *Adonis flammea* (Kan damlası), *Thymus fallax* (Kekik), *Astragalus aureus* (Sarı çiçekli geven), *Alkanna orientalis* (Sarı havacıva otu), *Artemisia spicigera* (Yavşan otu), *Primula auriculata* (Çuha çiçeği), *Anthemis finctoria* (Boyacı papatyası), *Viola tricolor* (Hercai menekşe), *Papaver orientale* (Yabani haşhaş), *Centaurea iberica* (Dikenli kırmızı Peygamber çiçeği), *Campanula stevenii* (Sümbül), *Potentilla bifurca* (Parmak otu), *Verbascum oreodoxum* (Sığır kuyruğu), *Acantholimon acerasum* (Çoban yastığı), *Ranunculus grandiflorus* (Mayıs çiçeği).

Soğanlı bitkiler;

Tulipa acuminata (Sivri uçlu lale), Crocus vernus (çiğdem), Scilla siberica (Sibirya ada soğanı), Gladiolus atraviolaceus (Mor çiçekli glayol)

Tür seçiminde, planlamada ve biokültürel önlemlerin geliştirilmesinde; fizyografik yapı özellikleri, eğim, toprak derinliği ve yapılar ile mevcut geliştirilebilecek su ve kaynakların devreye sokulabilirliği etkili rol oynamaktadır.

3.2.3.3. Toprak ve Su İlişkileri

Doğubayazıt ilçesinde iklim, topografya ve ana maddenin farklılıkları, çeşitli toprak guruplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu toprak çeşitleri genellikle alüviyal topraklar, hidromorfik topraklar, kolüviyal topraklar, kestane renkli topraklar, kahverengi topraklar, bazalitik topraklar ve çıplak kaya ile molozlardan meydana gelmiştir.

Doğubayazıt'daki suların drenajı, Aras Nehrinin bir kolu olan Balık Gölü Deresi ve bunun devamı olan Sarısu Çayı ile, bunlara karışan derelerle sağlanmaktadır. Yalnız Doğubayazıt-Iğdır karayolunun doğusundan başlayarak Ağrı Dağının güney etekleri boyunca Gürbulak sınır kapısına uzanan arazilerde önemli derecede drenaj problemi vardır (Anonymous, 1991).

Bölgede yeraltı suyunun beslenimi ise; yağıştan, yüzeysel akıştan, sulama suyundan süzülme ve yan formasyonlardan beslenme şeklinde olmaktadır.

Dünyadaki arazi yüzeylerinin büyük bir bölümünde topraktaki suyun aşırı fazlalığı veya noksanlığı, bitki yetişme ve gelişmesini olumsuz etkileyen en önemli faktördür. Bu ekstrem durumlara bataklık bölgelerle, kurak alanlarda rastlanmakta olup, böyle bölgelerde bitki yetiştirmek için, drenaj veya sulama gibi tedbirlerin alınması şarttır. Bu iki ekstrem durumun dışında ise, yılın değişik ve belirli zamanlarında, topraktaki az veya fazla miktardaki suyun en iyi bir şekilde kullanılması için toprak-su dengesinin çok iyi ayarlanması gerekir.

Doğubayazıt ilçesine 7 km mesafede bulunan İshak Paşa Sarayı' nın bulunduğu

mevkinin kuzeyi ve doğusu oldukça eğimli, üzerinde toprak katı bulunmayan, sert kayalıklardan oluşmuş sahadır. Bu sert kayalar kalkerli, kalkersiz, jipsli ve tuzlu olabildiği gibi volkanik, tortul ve metamorfik te olabilir. Tarımsal açıdan hiçbir değeri yoktur. Saray' ın batısı ve güneyi de meyilli bir topografik yapıya sahiptir. Ancak bu alanda eski Beyazıt şehri kalıntıları, Selçuklulara ait mezarlıklar ve Urartulara ait yerleşimlerin yer alması, bu alanının sit alanı olarak korunması gerekliliğini ortaya çıkardığından, alanda peyzaj düzenleme çalışması yapılması mümkün değildir. Peyzaj düzenlemesi için en uygun olacağı düşünülen alan Saray'ın güneydoğusundaki görünümü tarihi eserle bağdaşmayan kafeteryanın bulunduğu mevkidir. Bu alanda çeşitli ağaç türlerinin yetişmesi, bize peyzaj düzenlemesinin yapılmasının mümkün olacağını göstermektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında bölgede yapılacak plantasyon için gerekli su kısmen derelerle sağlanabilecektir. Ancak İshak Paşa Sarayı' nda yer alan çeşme suyu ile Hanıbababa Türbesindeki çeşme suyunun, dağ suyu olması nedeniyle, açılacak kuyular vasıtasıyla su problemi giderilebilecektir.

3.2.4.Sosyo-Kültürel Durum

Ağrı iline bağlı Doğubayazıt ilçesi, bölgedeki diğer ilçelere nazaran daha gelişmiş bir ilçedir. İshak Paşa Sarayı, Ağrı Dağı, Meteor Çukuru, Hallaç Mağaraları ve Balıklı Gölü gibi tarihi ve doğal zenginlikler ile İran ile yapılan bavul ticareti, bölgeyi cazibe merkezi haline getirmektedir. Bilhassa yaz aylarında yoğunluk kazanan turizm hareketleri için bölgede yeteri sayıda otel, motel, lokanta gibi konaklama tesisi mevcuttur. İlçede 30 yataklı hastane, İlkokul, Ortaokul, Lise, Meslek Liseleri ve Kütüphane sağlık ve eğitim aktivitelerine cevap vermektedir.

Halk geçimini tarım, hayvancılık ve ticaretle sağlamaktadır. Genellikle hayvancılık ve ticaret daha ağır basmaktadır. İlçede bulunan askeri birliklerin ve memur kitlesinin mevcudiyeti, yiyecek, giyecek gibi zaruri ihtiyaç maddeleri, geniş bir talep potansiyelinin doğmasını sağlamış, bu da ilçe ekonomisine olumlu katkıda bulunmuştur.

Yöre halkının büyük çoğunluğu ilkokul mezunu olup, eğitim yönünden oldukça düşük seviyededir (Anonymous, 1967).

3.2.5.Ulaşım

Doğubayazıt ilçesinde yer alan özel otobüs işletmelerinin yurdun birçok yerlerine seyahat imkanı sağlamaları, ulaşım sorununu tamamen ortadan kaldırmıştır. Ayrıca belediye otobüsleri ve halk minibüsleri ile de civar il ve ilçelere seyahat imkanı sağlanmıştır. İlçe merkezinden çalışma alanımıza ticari taksiler vasıtasıyla ulaşmak mümkündür.

3.2.6.Turizm

İlçenin turizm potansiyeli oldukça iyi durumdadır. İran ile sınır ticaretinin her geçen gün gelişmesi, İran halkının bu yöreye akın etmesini sağlamaktadır. Ayrıca diğer ilgi odakları ; Nuh'un gemisinin bulunduğu Ağrı Dağı, tabii manzarası ve muhteşem varlığı; 95-100 yıl önce bir gök taşının düşmesi ile Gürbulak sınır kapısı ve Sarıçavuş Köyü arasında, İran sınırına takriben 2 km mesafede bulunan, 60-70 m. çapında ve 60 m. derinliğinde üstü toprakla kaplı olan meteor çukuru; İshak Paşa Sarayı' nın muhteşem mimari ve sanat değeri, tarihçilerin, sanatseverlerin yerli ve yabancı turistlerin büyük alakasına mazhar olmaktadır. Diğer yönden turistlerin eğlenebilecekleri Balık Gölü, Doğubayazıt ilçesinin Suluçem Bucağı hudutları içinde tatlı suyu, alabalıkları ile meşhur bir göldür. Muntazam yola sahip olan Balık Gölü, emsalsiz tabii güzellikleri ve cazibesi ile büyük alaka uyandırmaktadır.

Yöre, turizm potansiyeli açısından oldukça önemli konumdadır. İlçe büyük oranda gerçekleşen turist akımının konaklama ve diğer ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte imkanlara sahiptir (Anonymous, 1967).

4. İSHAK PAŞA SARAYINDA YAPILAN RESTORASYON ÇALIŞMALARI

İshak Paşa Sarayı' nın restorasyon çalışmaları, Kültür Bakanlığı uhdesinde, Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Saray' da, önceki yıllarda ödenek miktarlarının yetersiz olması nedeniyle küçük onarımlar yapılmıştır. Tarihin tamlığını yapan kültür varlıklarından birisi olan Saray, Doğu Anadolu Bölgesinde plan şeması ve mimari özellikleri ile bir benzerinin olmamasına karşın yeteri derecede el atılmadığından, doğal faktörlerin de (yağmur, kar, rüzgar, deprem vb.) etkisiyle gün geçtikçe yıkılmakta, dökülmekte ve harap olmaktadır. Eserin, tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması nedeniyle Unesco tarafından restorasyon kapsamına alınması gerekliliği gündeme gelmiştir. 1992-1993-1994 yıllarında 7.054.000.000.TL keşif miktarı ve %50 keşif ilavesi ile Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü kontrollüğünde ve Prof. Dr. Hamza Gündoğdu' nun danışmanlığında restorasyon çalışmalarının bir bölümü bitirilmiştir.

Bu restorasyon çalışmalarında; Saray' ın çeşitli cephelerinde yıkılmakta olan yonu ve moloz taş duvarlar yeniden inşa edilmiş, yer yer araştırma kazıları yapılarak eserin gerçek kimliğinin ortaya çıkarılmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca doğal faktörlerin etkisini ortadan kaldırmak için Saray' ın büyük bir bölümünün koruyucu çatı ile muhafazası sağlanmıştır. Bütün bu faaliyetlere devam edilirken sarayın rölöve, restorasyon ve restitüsyon projelerinin yapımı da aynı yıllarda tamamlanmıştır. 1996 yılında ise Saray' ın bir müze olarak kullanımını sağlayacak tarzda planlama çalışmaları yapılmış, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Bu faaliyetler esnasında Saray' ın peyzaj düzenlemesi ve eski peyzaj dokusu hususunda hiçbir çalışma yapılmamıştır. Tarihi eserlerin korunmasının peyzaj düzenlemeleriyle mümkün olabileceği gerçeği ortada iken, maalesef günümüz tarihi eser anlayışında bu hususa pek fazla önem verilmemekte veya konunun önemi göz ardı edilmektedir. Oysa ki tarihi eserler çevreleriyle bütünlük sağlar.

5.İSHAK PAŞA SARAYININ ÇEVRE DÜZENLEME İLKELERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Tarihi eser park ve bahçeler, dün-bugün-yarın arasında ilişki kuran, yaşayan kültür anıtlarıdır. Tarihi eserlerin pek çoğu mimari stillerini korudukları ve günümüze kadar gelebildikleri halde, park ve bahçeler zaman içerisinde büyük ölçüde değişikliğe uğrayarak olumsuz şartların da etkisiyle günümüze kadar gelememişlerdir. Değişimi ve yok olması mimari eserlerden çok daha kolaydır. Bahçeyi oluşturan yeşil yapı elemanları zaman içerisinde gelişmekte, ölmekte ve yok olmaktadır.

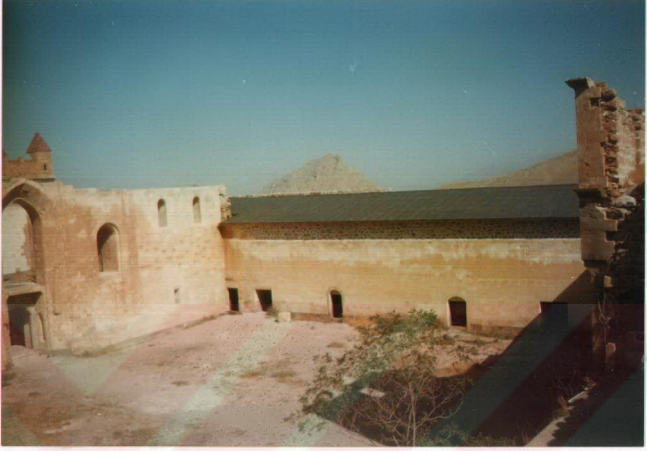
İshak Paşa Sarayı' nın çevre düzenlemesi hususunda yapılan araştırmalarda eski peyzaj dokusu yönünde hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Yapılan öneri planda ise 17.-19. yüzyıl Osmanlı peyzaj mimarlığı özellikleri taşıyacak tarzda planlama yapılmıştır.

İshak Paşa çevre düzenleme projesini iki ana grupta toplayabiliriz.

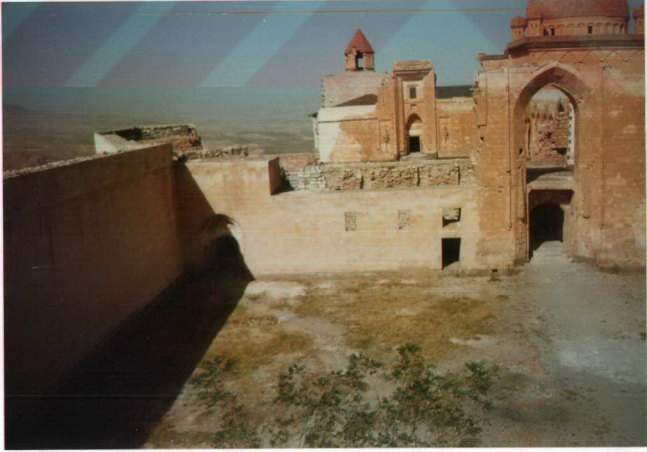
1-Saray içi öneri peyzaj düzenleme projesi:

a-) I. Avlu öneri peyzaj düzenleme projesi: I. avluya Saray' ın kuzeydoğu cephesine entegre edilmiş görkemli bir taç kapıdan girilir. Taç-kapı Saray' ın tek ve esas giriş kapısıdır. I. avlu 28,30x28,70x29,00x29,45m. boyutlarındadır. Avlunun doğusunda kesme taştan yapılmış yüksek bir cephe duvarı vardır. Portalin güneyinde giriş kapıları ve pencereleri, avluya açılan duvar içine yerleştirilmiş bekçi kulübeleri ile terasa çıkış merdivenleri yer almaktadır. Portalin kuzeyinde ise çeşme ve kapıları avluya açılan tuvalet olarak kullanılan iki küçük mekan daha vardır. Avlunun kuzeyini bölen cephe duvarlarının arkasında dörtgen planlı üç mekan bulunmaktadır

(Şekil 5.1-5.2).

Şekil 5.1 İshak Paşa Sarayı I. avlu görünümü.

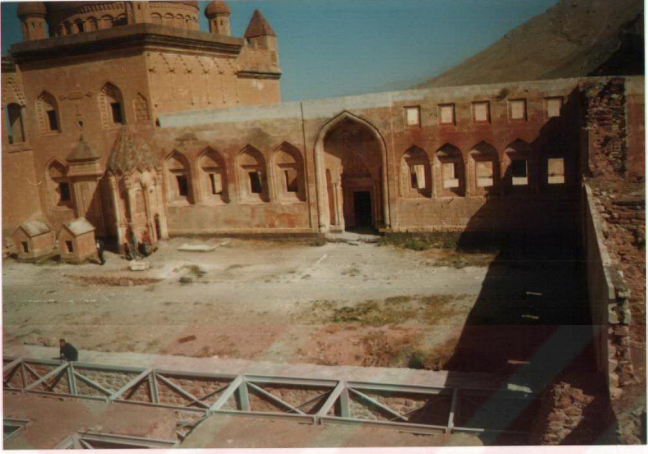
Şekil 5.2 İshak Paşa Sarayı I. avlu görünümü.

Planlamada portalin kuzey ve güneyinde yer alan mekanlardan tuvaletler onarılmak suretiyle ve şu anda kullanılmakta olan Çeşme' nin işlevi muhafaza edilmiştir. Diğer üniteler ise; **bekçi kulübesi, bilet satış yeri, kitap ve turistik eşya satış büfesi ve kafeterya** yapmak suretiyle yöreyi gezip görmeye gelen insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılamak maksadı ile planlamada yer verilmiştir.

I. Avlu içerisinde yer alan mekanların gezilip rahatlıkla görülebilmesi amacı ile sirkülasyon elemanı olan yollarla ana mekanlara bağlantı sağlanmıştır. Planlamada yollar, mevcut ana doku muhafaza edilmek suretiyle çim derzli kaba yonu taşından oluşmuştur. Ayrıca açık ve kapalı oturma alanları, havuzlar bodur çalı ve çiçek parterleri ile iç içe sokularak, kişilerin dinlenme ve farkına varmadan kültür ve sanat absorbe etme imkanı oluşturmuştur. Giriş portalin güney cephesinde yer alan ve merdivenlerle çıkılan üst kat, kapalı oturma alanı olarak değerlendirilerek, sabah güneşinin yalnız kayahlıklardan doğuşu ve batışı engebeli arazide her an etkisi değişen pitoresk bir manzarayı izleme, Saray içini farklı bir bakış açısı ile geniş perspektiflerle seyretme imkanı sunacaktır. Aydınlatma armatürleri kullanılarak, gecenin karanlığına gömülen eserin görünümüne, zenginlik kazandırarak akşamları çeşitli kültürel faaliyetlerin yapılmasını mümkün hale getirecektir.

b-) II. Avlu öneri peyzaj düzenleme planı: Birinci avludan anıtsal bir taç-kapı ve tonoz örtülü koridor ile II. avluya girilir. II. avlu 19,80x34,80m boyutlarında dikdörtgen planlı olup, kuzeyinde **Camii, medrese, divan salonu ve özel odaların** oluşturduğu bir kompleks, güneyinde ise tamamen tahrip olmuş **hizmetçi odaları** ile onun altında bodrumda çeşitli **ambar ve depoların** bulunduğu bir blok yer almaktadır. Avlunun kuzeybatı köşesinde ise bir **kümbet** vardır (Şekil 5.3-5.4).

Planlamada mekanlar arasındaki sirkülasyonu sağlayan mevcut yollar muhafaza edilmek sureti ile, çim derzli gezi yolları ilave edilerek ana bağlantı sağlanmıştır. Oturma cepleri yaparak hem dinlenme hem de eserin orijinalitesini seyretme imkanı sunulmuştur. Bu alanda da kullanılan bitki materyalinde yine kısa boylu eseri kapatmayan çalılar ve Osmanlı döneminin XVIII. yüzyıl karakteristik özelliklerini taşıyan lale, iris gibi çiçek parterlerine yer verilerek canlı, yaşanılır bir mekan oluşturulmaya çalışılmıştır.

Şekil 5.3 İshak Paşa Sarayı II. avlu görünümü.

Şekil 5.4 İshak Paşa Sarayı II. avlu görünümü.

c-) Harem Bahçesi öneri peyzaj düzenleme planı: Harem Bahçesi Saray' ın harem bölümünü kuzey, batı ve güneyden U şeklinde çevrelemektedir. Bahçede yapılan araştırma kazılarında bahçe tertibi açısından, tarihi izleri taşıyan peyzaj objelerine rastlanmamıştır (Şekil 5.5-5.6-5.7).

Planlama alanının seyir açısından oldukça fazla bakış açısına sahip olması, yapılacak planlamanın boyutuna zenginlik kazandırmaktadır. Yine araştırma kazılarında elde edilen döşeme elemanları muhafaza edilerek, çim derzli döşeme elemanları kullanılarak gezi yolları oluşturulmuş, sayısız bakış noktalarına ulaşım sağlanmıştır. Dinlenme ve insanların rutin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve kültür anıtı ile doğal güzelliklerin daha iyi algılanabilmesi için açık ve kapalı, kendi aralarında kademeli oturma alanları, kademeli havuzu, çiçek parterleri, plastik objeleri ve gölge temin edici ağaç ve çalı gruplarıyla mekana estetik bir güzellik kazandırılmış, ayrıca I. avluda yer alan kafeterya ve harem bahçesinde yer alan büfeden insanların yiyecek içecek gibi temel ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzenleme yapılmıştır. Planlamada harem bahçesi yapılabilecek konferans, eğlence ve kültürel faaliyetlere imkan verebilecek nitelikte tasarlanmıştır.

Şekil 5.5 İshak Paşa Sarayı harem bahçesi kuzey yönü görünümü.

Şekil 5.6 İshak Paşa Sarayı harem bahçesi batı yönü görünümü.

Şekil 5.7 İshak Paşa Sarayı harem bahçesi güney yönü görünümü.

2- Saray dışı öneri peyzaj düzenleme planı:

İshak Paşa Sarayı Karaburun mevkiinde meyilli bir arazide bulunan kaya kütlesi üzerine kurulmuştur. Sarayın bulunduğu mevkiinin doğusu meyilli ve sert kayalıklarla çevrili olup, sarayın kuzeybatı ve güneyinde eski Beyazıt şehrinin harabeleri, güneydoğusunda saray mezarlığı ve küçük mescit, takriben 800m. doğusunda Selçuklulara uzanan eski Beyazıt mezarlığı, onun kuzeydoğusunda Urartu yerleşim alanı ile Karaburun Tepelerinin yalçın kayalıkları üzerine kurulmuş Doğubayazıt Kalesi bulunmaktadır (Şekil 5.8). Bu alanların sit alanı olmaları nedeniyle herhangi bir çevre düzenleme projesi yapılmasını mümkün kılmamaktadır. Yalnız Saray'ın doğusunda yer alan yapıyı Ağrı Özel İdare Müdürlüğü tarafından ihale edilmek üzere yaptırılan kafeteryanın konumlandırıldığı alanda çevre düzenlemesinin yapılması mümkündür (Şekil 5.9).

Planlamada mevcut kafeteryanın zemine iyi applike edilmemesi nedeniyle duvar ve döşemelerinde çeşitli çatlaklar oluşmuştur. Mevcut kafeteryanın yıkılarak yerine planlamadaki formla, çağdaş mimari anlayışa uygun fakat eserin mimari karakterini yansıtacak tarzda dış cephesinde yonu taşı kullanılması uygun olacaktır. Özellikle turizm açısından oldukça iyi potansiyele sahip olan bu alanda otopark sorunu yaşandığından Saray'ın giriş sağ ve sol yan alanlarına otobüs ve taksilerin rahatlıkla park yapabileceği imkanı sağlanmış, ayrıca kafeteryaya çıkacak araçların da otopark sorunu giderilmeye çalışılmıştır. Kafeterya, insanların her türlü ihtiyaçlarını giderebilecek ölçekte düşünülmüş, teraslar, kaskatlı havuz ile bütünleştirilerek gezi yolları, açık oturma alanları gölge temin edici ağaç, çalı ve yer örtücü süs bitkileri ile zenginleştirilmiş, insanların dinlenme, eğlenme ve çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır. Kafeteryanın meyilli bir arazi üzerinde yer alması, oturma grupları ve fiskiyeli kaskatlı havuzlar arasında kot parkları oluşturmuş, ışıklandırma armatürleri ile görünüm cazip hale getirilmiş, bu durum sınırsız bakış açısı ve mimari yönden hareketli bir plan şemasının ortaya çıkmasına imkan vermiştir. Hakim rüzgar yönü olan güneybatı yönü ağaç ve çalı gruplarıyla perdelenmiştir.

Yapılan bu çalışmalar neticesinde bölgeyi gezmeye gelecek insanların eğlenme, dinlenme, gezme, yeme, içme gibi çeşitli ihtiyaçlarını giderebilme, yöre turizminin canlanmasına katkıda bulunabilme faktörleri göz önüne alınarak planlamalar bu kriterler ışığında hazırlanmıştır.

Şekil 5.8 İshakpaşa Sarayı ve Çevresinin Şematik Planı

- 1.URARTU KAYA MEZARLARI
- 2.URARTU YERLEŞİM ALANI
- 3.TÜRK DÖNEMİNE AİT MEZARLIK (SELÇUKLU / OSMANLI)
- 4.İSHAKPAŞA SARAYI
- 5.SARAY MEZARLIĞI
- 6.ESKİ DOĞUBAYAZIT MEZARLIĞI
- 7.KÜÇÜK CAMİİ (MEDRESE)
- 8.SELİM CAMİİ
- 9.ESKİ DOĞUBAYAZIT YERLEŞİM ALANI
- 10.ESKİ KERVANSARAY

Şekil 5.9 Kafetarya görünüşü.

5.1.Tarihi Doku

Mevcut kitabesinden de anlaşılacağı üzere 1680 dolaylarında yapımına II. İshak Paşa tarafından başlatılan, yakın akrabalar arasında devam eden, çevre yönetiminden sorumlu kişilerin de inşasına katkıda buldukları Saray, 1784 yılında bitirilmiştir. Osmanlı mimari sanat özelliklerini taşıyan eserin çevre düzenleme öneri planlarının yapımında, XVIII. yüzyıl Osmanlı bahçe sanatının genel karakteristik özellikleri dikkate alınarak planlama yapılmıştır. Tarihi yapı kompleksinin temel dokusu muhafaza edilerek, eserin görünümünü engelleyecek türdeki bitki materyalinden kaçınılmıştır. Genellikle çalı ve çiçek parterlerine yer verilmiştir. Bu dönemin en büyük özelliğini taşıyan lale, iç mekan tasarımında fazlasıyla kullanılmaya çalışılmıştır. Seçilen aydınlatma elemanları, çiçek kasaları, oturma grubu elemanlarında ahşap malzeme; yer döşemesinde ise çim derzli kaba yonu taşı

seçilmek suretiyle o dönemin mimari kimliğine uygun, eserin gerçek dokusuyla uyumlu malzemeler seçilmiştir. Tarihi dokuyu yaşatarak planlamada bütünlük sağlanmıştır.

5.2.Görsel Analizler

İshak Paşa Sarayı, arazinin doğal yapısına uygun olarak eski Doğubayazıt şehrine hakim, masif bir kaya kütlesi üzerine kurulmuştur. Arazinin farklı alçaklık ve yükseklik gösteren topografyası ile sınırsız derecede bakış açısına sahiptir.

Sarayın I. avlusunda yer alan üst kottaki seyir terası ile harem bahçesinin bulunduğu alandan bütün coğrafya, doğal güzellikler ve tarihi doku, bütün çıplaklığıyla rahatlıkla izlenebilme imkanı sunmaktadır. Ayrıca kafeteryanın bulunduğu yerden ise arazinin mükemmel topografyasından kaynaklanan sabah güneşinin yalçın kayalıklardan doğuşunun ihtişamı, İshak Paşa Sarayı ve Urartu yerleşim alanlarının tabii silüetinin izlenmesi, bir noktadan sınırsız alanı seyretme zevki tattırmaktadır.

5.3.Doğal ve Kültürel Veriler

Doğubayazıt İlçesi karasal iklim kuşağında yer almaktadır. Sarayın ilçe merkezine uzak olması, iklim faktörü, arazinin topoğrafik yapısı ve yöre halkının eğitim seviyesinin düşük olması, bu eserin yeşil örtü yönünden çıplak bir görünüme sahip olmasını sağlamıştır. Halkın ekonomik durumunun çok iyi olmaması, tarihi eser çevresinde; bu bölgeye gelen turistlerin dinlenme, eğlenme, gezme ve günlük ihtiyaçlarını giderme gibi rekreatif aktivitelerini karşılayabilecek çeşitli mekanların oluşumuna imkan vermemiştir. Bunun neticesinde yöreye gelen turist sayısı, her geçen yıl, sabit oranda kalmaktadır. Yapılan çevre düzenleme öneri projesi, otoparkı, dinlenme, eğlenme ve diğer ihtiyaçların karşılanmasına, eserin yeşil örtü ile bütünlüşmesine imkan vererek olumsuz şartların ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

5.4.Öneri Peyzaj Projesinin Tasarımında Bitki Seçimi ve Kullanımı

Bitki seçimi ve kullanımından önce bitki materyali ve kompozisyonuna önem

verilmesi, ölçü, form, renk ve tekstür özelliklerine göre bu kompozisyonun oluşturulması gerekir. Malzeme ve iç güdü birlikte yer almalıdır. Bir eser meydana getirilirken mümkün olduğunca canlı malzeme kullanılmalıdır. Çünkü maliyet canlı malzemede daha düşüktür. Ayrıca cansız malzeme zamanla eskiyip solarken, canlılar daha da güzel ve çekici olurlar (Güçlü, 1993).

Bitkilendirme çalışmaları ile ilgili işler tamamlandıktan sonra, özellikle yöre iklimine uygun ve peyzaj mimarlığında sıkça kullanılan bitkilerin tesbit edilip kullanılması gerekir. Peyzaj tesislerine ait yeşil yapı elemanlarının kullanılmasında bazı önemli kriterler göz önünde bulundurulmaktadır. Özellikle, seçilecek bitki materyalinin peyzaj tesislerinin iskeletini oluşturduğu bir gerçektir. Dolayısıyla bitki seçim ve kompozisyonundan dendrolojik özellikleri (form, tekstür, renk vs.) ile ekolojik isteklerinin çok iyi bilinmesi gerekir. Bu yüzden bitki kompozisyonunda bitki fizyonomisi ile birlikte, bitki ekolojisi ve sosyolojisinin de dikkate alınması gerekir. Peyzaj planlaması yapılacak alanda en uygun ve en modern bitki kullanma metodu grup şeklidir. Gruplar form, norm, doku ve renk özelliği birbirine benzeyen bitki türlerinden teşkil edilir. Büyük ağaçlarla teşkil edilen gruplar kuşatma, gölge temin etme, mekanı ünitelere ayırma, mekanda derinlik ve optik etki yaratmak gayesiyle kullanılır. Ağaç grupları fizyonomi bakımından birlik ve ahenk teşkil eden ağaç türlerinin bir arada kullanılması ile elde edilmektedir. Çalı grupları, form, norm, doku, yaprak, çiçek ve meyve renkleri birbirine uygun olarak çim sahalarda, duvar ve yol kenarlarında, teras civarında saf veya karışık şekilde kullanılırlar. Bunların yanında doğal ve nadir güzelliklerini, güzel habitüslerini tek başına gösteren ağaç ve çalılar ise soliter kullanılmaktadır. Yer örtücü bitkiler sarılıcı, sürünücü, yayılıcı bodur bitkiler olduğundan toprak yüzeyini örterler. Sarılıcı ve tırmanıcı bitkiler meyilli arazi ve duvar üzerinden aşağı sarkarak mekanı genişletir. Duvar, sütun, ahşap ve demir elemanlara tırmanarak çirkin görünüşlerini gizler ve mahremiyet sağlar. Çim sahalarda, mekânın zeminini örten, ona derinlik veren ve optikman genişleten yeşil yapı elemanlarıdır. Üzerinde yürüme, yatma, oyun oynama, toprağı muhafaza gibi fonksiyonel özelliklere de sahiptirler. Çiçek parterleri ise, peyzaj alanlarına özellikle renk, doku ve hareket veren canlı yapı elemanlarıdır. Saf veya

karışık gruplar halinde ilkbahar başlangıcından, sonbahar sonuna kadar güzelliklerini teşhir ederler. Ayrıca satıh örtücü, bordür ve kuşatma elmanı olarak da kullanılırlar (Tanrıverdi, 1987).

Bitkilendirme çalışmalarında Erzurum rakımından biraz daha düşük olan Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı çevre düzenleme öneri planında, Erzurum iklimine uygun olarak yetişen bitki türleri seçilmiştir.

İğne yapraklı ağaçlar : *Pinus sylvestris*, *Sambucus nigra*, *Thuja orientalis*.

Geniş yapraklı ağaçlar : *Betula verrocosa*, *Robinia pseudoacacia*, *Fraxinus excelsior*, *Salix alba vitellina pendula*, *Acer negundo*, *Quercus rubra*, *Catalpa bignonioides*.

Çalılar : *Rosa canina*, *Cornus alba*, *Spiraea vanhouttei*, *Symphoricarpus rosemasus*, *Ribes aureum*, *Symphoricarpus alnus*, *Cotonaester nummularia*, *Thuja orientalis*, *Pistacia terebinthus*, *Cotinus coggyrgria*.

Yer örtücüler : *Tulipa montana* (Lale), *Iris germanica* (Susen), *Salvia splendens* (Ateş çiçeği), *Crocus arius* (Safran), *Tagetes erecta* (Kadife çiçeği), *Lilium* (Zambak), *Motthiola incana*, *Delphinium azureum* (Hazeren), *Calendula officinalis* (Portakal nergisi).

Bunlardan başka özellikle çim türü olarak Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi çalışmaları sonucunda Doğubayazıt ilçesi içinde Erzurum iklim ve toprak şartlarına uygun olan çim karışımı kullanılabilir. Buna göre (%40) *Agropyron cristatum* (otlak ayırığı), (%30) *Lolium perenne* (İngiliz çimi), (%15) *Poa pratensis* (çayır salkım otu), (%5) *Festuca rubra* (kırmızı yumak), (%5) *Festuca ovina* (koyun yumağı) ve (%5) *Bromus inermis* (kılçıksız brom) karıştırılarak 1m² 'sine 30-35 gr. tohum oranı kullanılmalıdır (Tanrıverdi, 1987).

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihi eserlerimizin korunması ve değerlendirilmesi için bunların yer aldığı çevrenin açık alan ve yeşil örtüyle bir bütün olarak ele alınması gerekir. Çünkü tarihi eser çevresi ile bütünlük kazanır ve onunla değerlenir. Yeşil alanlar gerek tarihi çevrenin bir elemanı, gerekse tamamlayıcısı olarak eserlerin değerlendirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarımında büyük önem taşırlar. Buldukları bölgenin önemini artırır, ona netlik ve ün kazandırır. Tarihi eserlerin korunmasında rol alan açık ve yeşil alanların kültürel, estetik, rekreasyonel, turistik ve ekonomik amaca hizmet ederler. Bu nedenle tarihi eserlerimizi ve çevresini korumak ve bunları gelecek kuşaklara aktarmak, tarihimize ve kültürümüze karşı bir borç ve en önemli milli görevimizdir.

Tarihi eserlerin ve doğal güzelliklerin korunması, geliştirilmesi olgusu, özellikle batı ülkelerinde çok önce başlatılmış ve bu yönde büyük bir kamuoyu ile hukuk düzeni yaratılmıştır. Ülkemizde ise 1973 yılında yürürlüğe giren 1710 sayılı eski eserler yasası ile “amt, külliye, örenyeri, tarihi ve doğal sit” tanımlamalarına ve korunmalarına açıklık getirilmişse de çevresindeki yeşil alanların korunması hususunda hiç bir açıklama yapılmamıştır.

Her şeyden önce, saraylarımıza ait park ve bahçelerin mimari yapılar gibi ele alınması gereken bir konu olduğu düşüncesi benimsenmeli ve karara bağlanmalıdır. Eserlerin gelecek nesillere intikal etmesini sağlamak için yetkili ve sürekli bir uzman komiteye ihtiyaç vardır. Bu komite envanter, rölöve ile araştırma planı gibi alt komiteler şeklinde görev taksimatı yapmalı, tarihi bahçelerimiz için çalışmalar sürdürülürken ICOMUS ve IFLA ile ilişki kurulmalıdır. Park ve bahçelerimiz için kesin restorasyon çalışmalarının başlamasına kadar mevcut durumun korunması için gerekli bakım ve onarım çalışmaları sürdürülmelidir. Saray park ve bahçelerindeki mevcut ve çeşitli nedenlerle yok olmuş ağaç ve çalı türlerinin bir listesi çıkarılarak, bu türlere dayalı özel bir fidanlık kurulmalıdır. Saray bahçelerinin bakım ve restorasyonu en iyi şekilde yetişmiş uzman kişilerin eline verilmeli, teknik bilgilerini artırmaları ve yeni bilgiler elde edebilmeleri için yurt dışında eğitilmeleri de uygun olacaktır.

Doğudaki Osmanlı mimari sanat anlayışı tarzında inşa edilen İshak Paşa Sarayı'nın turizm potansiyelinin artırılabilmesi için; dışa açılıp tanıtılması, Osmanlı

İmparatorluğu'nda insan haklarına saygılı bir yönetimin ve anlayışın olduğunu gün yüzüne çıkaracaktır. Irk, dil, din ayrımı gözetmeksizin insana, insan oluşundan dolayı verilen değerlerin, ulusumuzun geçmişinde sayılamayacak kadar çok örnekleri vardır. Bunları belgeleri ile Türk kamuoyuna anlatmakta kendimize ve ulusumuzun geçmişine olan güveni artacak, dünya kamuoyunda ise ulusumuza saygınlık kazandıracaktır. Bundan amaç, tarihimizin gerçeklerini, mimarimizi, sanatımızı ve güzelliklerimizi Türk halkına tanıtmak, ondan ders alarak ata yadigarı kültür değerlerimizi korumak ve geliştirmekse, tabii ki geleceğe yönelik çalışma yapma zorunluluğu vardır.

Yurt dışında okulların müfredat programlarında ve kitaplarında gerekli bilgi ve resimler yer almalı, ayrıca yazılı veya görsel tanıtıcı çalışmaların yapılmasını sağlayarak, geleceğin teminatı olan gençlerimizin güzel sanatlara karşı ilgisini artırmak, tarihi anıt veya eserlere ilgi ve saygı duyar, onları korur hale getirerek, toplumda bilinçlenmenin gerçekleşmesi sağlanmış olur.

Turistik amaçlı ticari kuruluş olan seyahat acentalarına çeşitli kolaylıklar sağlanarak işbirliği içinde gerekli dökümanların verilmesi sağlanmalı ve turizm rehberliği yapan kişi ve kuruluşların eser hakkındaki bilgi ve birikimleri artırılarak konusunda uzman kişilerce desteklenmelidir.

Görsel ve yazılı medya ile iyi ilişkiler kurularak, tarihi eserlerimizin gerçek kimlikleri gerekli bilgiler ışığında, tanıtıcı programlar ve filmler yardımı ile geniş halk kitlesine ulaştırılmalıdır.

Dışa yönelik tanıtımda ise: İshak Paşa Sarayını yabancılara tanıtıcı bilimsel bir içerikle hazırlanmış filmler ile yoğun bir tanıtım programına girmeliyiz. Yabancı ülkelerin seyahat acentaları ile iyi ilişkiler gerçekleştirmek suretiyle, onlara hazırlayacağımız tanıtıcı yayınları yabancı dillere çevirerek ülkemizi kültürel yönden cazibe merkezi haline getirmeliyiz. Yurdumuza gelen turistlerin yoğun olarak ziyaret ettikleri alanlara, diğer eserlerimizin tanıtıcı resim ve haritalarının konulmasını sağlayarak, turist akımını başka yörelerimize de yönlendirme imkanı sağlanmış olur. Yabancı ülkelerin turizm yazarları ve kuruluşları ile sıkı ilişkiler kurarak bunların, ülkemizi ve kültür değerlerimizi tanıtmaya çabalarına girmelerini sağlama yollarını

aramalıyız. Dış ülkelere yönelik tanıtma faaliyetlerini iyi planlamak, uygulamak suretiyle, sonuçlarını değerlendirerek aksaklıkların giderilmesi gerekmektedir.

Tarihi eserlerimizin başlıcalarından olan İshak Paşa Sarayı'nın daha çok turizme dönük aktif kullanma biçimi benimsenip, artık değerini kaybetmiş işlevlerin yerine yeni işlevler verilmelidir. Bugünkü durumda İshak Paşa Sarayın'dan gereği gibi yararlanıldığı söylenemez. Esasen ne şekilde yararlanması gerektiğini açık ve seçik olarak belirten bir mevzuat da yoktur. Bu nadide eserimizin, ülkemiz ve ulusumuz yararına, en olumlu en verimli şekilde nasıl yararlanılacağına öncelikle saptanması ve gereken hukuk kurallarının getirilmesi zaruridir. Her yıl bakım ve onarımları için sarf olunan paralar, hiç olmazsa, belirli ölçülerde geri alınabilmelidir. Bu maksatla Saray'ın kültür, sanat, tarih müzesi olarak hizmetleri yanında turizme, fakat gelir getirici turizme yardımcı olabilecek ekonomik işletmeler olması, toplu turizm merkezleri kurmakta temel taşı olmaları, ülkemiz için birinci derecede önemlidir.

Türk-Osmanlı tarihi, kültürü, devlet ululuğunu tanıtma imkanlarının sağlanması, Saray harem odalarının o günün yaşamını yansıtacak şekilde eşya, aksesuar, manken ışık, seslendirme, slayt, film ve yazılarla donatılmalıdır. Türk-Osmanlı el sanatlarını tanıtma, yaşatma, satma imkanlarının oluşturulması, Saray'ın bodrumunda yer alan Zindanlar kısmı müze olarak düşünülmeli, muhafız koşulları ise satış dükkanları (halı, kilim, seramik, porselen, deri, bakır, gümüş, kıyımculuk vs.) dinlenme köşeleri şeklinde düzenlenmelidir. Dinlenme, yemek, inceleme, kolay ulaşım, az zamanda çok yer görme, çabuk satın alma imkanları sağlanmalıdır. Ancak şu gerçek de bilinmelidir ki turistik programlara dosdoğru gelir getirici bir işlev yüklenerek katılmaksızın da Saray'ın var oluşunun bile bir ülkenin kültürel ve turistik açıdan dünyadaki yerinin belirlenmesine yaptığı katkının önemi büyüktür.

İshak Paşa Sarayı'nın yapılan öneri çevre düzenleme projesinin gerçekleşmesi durumunda, yöre halkının ve eseri görmeye gelen turistlerin, rekreasyonel ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Tarihi eserlerin korunması, tanıtılması hususunda yapılabilecek eğitimsel faaliyetlerle, eserimizin yurt içinde ve yurt dışında daha iyi tanıtılması sağlanacaktır. Saray'a verilecek turistik programlara uygun işlev, eserin bakım ve onarım faaliyetlerinin en iyi şekilde yapılmasına imkan verecek, aynı zamanda bölge ve ülke ekonomisine olumlu katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, G., 1969, Bahçe Sanat Tarihi, Peyzaj Mimarlığı Derneği Yayınları, No 5, Ankara.
- Akdoğan, G., 1974, Bahçe ve Peyzaj Sanatı Tarihi Ankara Üniversitesi Ziraat Fak. Yayınları, No:536.
- Altan, T., 1986, Kırsal Rekreasyon Alan Planlaması, Çukurova Üni. Ziraat Fak. Ders Notu 12, Adana.
- Anonymous, 1967, Ağrı il Yılığ.
- Anonymous, 1991, Ağrı İli Arazi Varlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Aran, S., 1966, Tabiatı Koruma ve Peyzaj Güzelliklerinin Muhafazası Bakımından Milli Parklar ve Tabiatı Koruma Semineri, Ankara.
- Aslanapa, O., 1963, Yeni Araştırmalarda Türk Saray ve Köşklerinin Yeri, Türk Kültürü, Ocak, s. 23-28.
- Atasoy, S., 1985, Saraylarımızın Kültür, Sanat ve Turizm Ortamına Katkıları, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 377-381.
- Bayraktar, A., 1975, Ege Kıyılarında Bazı Tatil Köylerinde Peyzaj ve Rekreasyon Planlamasının Etüdü ile Turizm Gelişmesinde Bu Bakımdan Önemli Esasların Tespiti. E.Ü. Ziraat Fak.
- Çağlar, Ö., 1985, Milli Saraylarımızın Turizm Ortamına Katkıları, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 370- 371.
- Çelem, H., Perçin, H., 1985, Milli Saray Bahçelerimizde Anıt Niteliğindeki Ağaç Varlığının Bakım, Onarım ve Yenileme Teknikleri, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 117-123.
- Eichendorf, 1971, Was Soll Ein Garten, Wenn Ein Gedicht Von Ganz Bestimmten Klang İst, Anthos 1971/1.

- Eldem, S. H., 1976, Türk Bahçeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Erder, C., 1971, Tarihi Çevre Kaygısı, O.D.T.Ü. Yayınları No 18, Ankara.
- Erder, C., 1975, Tarihi Çevre Bilinci, O.D.T.Ü. Yayın No 24, Ankara.
- Erol, O., 1964, Genel Klimatoloji D.T.C.F. Yayın No 155, Ankara.
- Evcı, F., 1985, Milli Saraylarımızın Günümüzdeki Yeri ve Zamanımızda Kullanım Olanakları, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 231-235.
- Evyapan, G., 1972, Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, ODTÜ Ankara, Yayın No:20.
- Goecke, M., 1988, Gartendenkmal Pflege Tut Noch, Garten und Landschaft, 5, s. 22-28.
- Graudo, A., 1985, Biblical Gardens, Garden und Landschaft, DGGL 10/85 Calvay, München.
- Güçlü, K., 1988, Erzurum Kentinin Yeşil Alanlarında Planlama ve Uygulama Sorunları, Atatürk Üni. Ziraat Fak. Dergi 19, s. 1-4.
- Güçlü, K., 1993, Bitki Materyali ve Kompozisyonu Ders Notları, Atatürk Üni. Peyzaj Mim. Böl. (Yayınlanmamış).
- Güçlü, K., 1993, Geniş Yapraklı Süs Ağaç ve Ağaççıkları, Atatürk Üni. Ziraat Fak. Ders Notları, Erzurum, No 146 .
- Gündoğdu, H., 1991, Doğu Beyazıt İshakpaşa Sarayı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Hasol, D., 1975, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları A-2 İstanbul.
- Koç, N., 1985, Tarihi Bahçelerin Korunması, Onarımı ve Bakımı, s. 13-17.
- Kuban, D., 1985, Milli Saraylarda Koruma ve Kullanımın Örgütlenmesi, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 245-249.
- Latz, P., 1987, Die Hafensinsel in Soarbrücken, Garden und Landschaft, 11, s. 42-49.

Memlük, Y., Arslan, M., 1985, Tarihi Bahçelerin Tanıtım ve Değerlendirilmesine Bir Örnek: Herrenhausen Garten Hannover, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu, s. 101-107.

Moggridge, H., 1982, Auf Der Suche Nach Lancelot Browns Entwurf Fur Blenheim, Garden und Landschaft, 5, s. 49-53.

Mutlu, A., 1985, Milli Saraylarımızın Kullanımında Kültür ve Turizme Katkı Sorunu, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 365-369.

Öztañ, Y., 1968, T.B.M.M. Bahçesinin Peyzaj Planlaması, Ankara Ziraat Fak. Yayınları No: 347 .

Öztañ, Y., Yazgan, M., 1985, Milli Saraylarımızın Park ve Bahçelerinin Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Öneriler ve Dış Ülkelerden Bazı Örnekler, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 107- 117.

Precht, G., 1987, Der Archaeologische Park Xanten, Garden und Landschaft, 12, s. 35- 39.

Riedel, W., 1987, Kulturdenkmal Haithau, Garten und Landschaft, 2, s. 40-50.

Soy, M., 1985, Milli Sarayların Korunması ve Değerlendirilmesinde Planlamanın Önemi, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 445-451.

Sözen, M, 1985, Bahçe Tasarım Anlayışının Gelişimi ve Hacı Bektaş Veli Külliyesi Çevre Düzenlemesi Üzerine Bir Araştırma, A. Ü. Ziraat Fak. Yayınları, No 1068, s 36

Stevenson, S., 1881, Our Ride Through Aisa Minor, Londra, Chapman and Hall , s. 155.

Tanrıverdi, F, 1975, Peyzaj Mimarisi Bahçe Sanatının Temel Prensipleri ve Uygulama Metotları, Atatürk Üni. Yayınları No:418.

Tanrıverdi, F., 1973, Erzurum Şehrinin Gelişmesinde Peyzaj Mimarisi Bakımından Göz Önüne Alınması Lazım Gelen Problemler, Atatürk Üni. Yayını, Erzurum, No: 149.

Tatlı, A., 1988, Erzurum Bölgesinin Yaygın Çayır ve Mera Bitkileri, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. Gözde Matbaacılık, Ankara, No 77.

Yazgan, M. E., 1979, Safranbolu Kenti ve Yakın Çevresi Peyzajının Korunması ve Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi.

Yazgan, M. E., 1986, Tarihi Çevrelerde Peyzaj Planlaması.

Yıldızcı, A.C., 1985, Saray Hamamları, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 124-128.

Yücel, İ., 1985, Milli Sarayların Kültür, Sanat ve Turizm Ortamına Katkılarındaki Ana Başlıklar, T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, s. 361-365.

**AĞRI-DOĞUBAYAZI İSHAK PAŞA SARAYININ
ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI**

- EK 1. 1/50 Ölçekli I. Avlu Peyzaj Düzenleme Öneri Planı
EK 2. 1/50 Ölçekli Giriş Sol Yan Üst Kat Peyzaj Düzenleme Öneri Planı
EK 3. 1/50 Ölçekli II. Avlu Peyzaj Düzenleme Öneri Planı
EK 4. 1/200 Ölçekli Harem Bahçesi Peyzaj Düzenleme Öneri Planı
EK 5. 1/1000 Ölçekli İshakpaşa Sarayı Çevre Düzenleme Öneri Planı

Y. C. ÇELİK MÜHÜRÜ KUTUP
MANTASORU